

Docentenhandleiding bij het keuzekatern Economie en ethiek

Inhoud

Samenvatting keuzekatern Economie en ethiek	3
Hoofdstuk 1: Het ethische belang	3
Hoofdstuk 2: Uit balans	3
Hoofdstuk 3: Meer balans	4
Antwoorden introductieopdracht: Ultimatum game.....	6
Antwoorden hoofdstuk 1: Het ethische belang	7
Introductieopdracht 1.1: ‘Zip your lip’	7
Opdracht 1: Pech onderweg.....	7
Opdracht 2: Een handje helpen?!	7
Opdracht 3: ‘Geven ten behoeve van wie?’	8
Introductieopdracht paragraaf 1.2: Een nieuw huis	9
Opdracht 4: Verplicht zitten tijdens concerten	9
Opdracht 5: Open source	10
Opdracht 6: Belastingparadijs Nederland	11
Introductieopdracht paragraaf 1.3: De imker	12
Opdracht 7: Het keurmerk	13
Opdracht 8: Harde of zachte lading?.....	13
Opdracht 9: Uitgevist	14
Antwoorden hoofdstuk 2: Uit balans	16
Introductieopdracht 2.1: Scholing flexwerker.....	16
Opdracht 1: Airbnb.....	16
Opdracht 2: Jeugdopleiding	17
Opdracht 3: ‘Knieoperatie meestal onnodig’	17
Introductieopdracht 2.2: Het klassenfonds dilemma	18
Opdracht 4: Sociaal vangnet	19
Opdracht 5: Meeliftgedrag aan het Malenmeer	19
Opdracht 6: Burgerperspectieven immigratie	20

Introductieopdracht 2.3: internationale handel	21
Opdracht 7: De truckstop	21
Opdracht 8: Vluchtgedrag en wielermoraal	22
Opdracht 9: Een Griekse tragedie	23
Antwoorden hoofdstuk 3: Meer balans	25
Introductieopdracht 3.1: Werkgever-werknemer.....	25
Opdracht 1: Ultimatum game	25
Opdracht 2: Maatschappelijk verantwoord ondernemen	25
Opdracht 3: Wat als het klimaatakkoord knapt?	26
Introductieopdracht 3.2: Vakantiestress in Lyon	27
Opdracht 4: Gerechtigheidsstaferelen.....	27
Opdracht 5: De staalmeesters.....	28
Opdracht 6: Meeliftgedrag ingedamd.....	29
Introductieopdracht 3.3: Een werkstuk	29
Opdracht 7: De eigenschappen van een leider	30
Opdracht 8: Parkeerprobleem?.....	30
Opdracht 9: Europese Centrale Bank (ECB) herstelt vertrouwen	32
Lesplanning.....	33
Literatuursuggesties voor verdieping en verbreding	39

Samenvatting keuzekatern Economie en ethiek

Hoofdstuk 1: Het ethische belang

Binnen het vak economie wordt er voor het gemak vaak van uitgegaan dat mensen zich gedragen als homo economicus: een 'ik-gerichte' mens die alleen het eigenbelang belangrijk vindt. Mensen hebben soms inderdaad ik-gerichte motieven, maar vaak zijn ze ook 'wij-gericht', kijken ze naar het algemene belang, of hebben wederkerige motieven. In dat geval betalen ze het gedrag van de ander met gelijke munt terug. Deze verschillende motieven zijn belangrijk om het gedrag van mensen te begrijpen en te verklaren. Bovendien dragen ethische motieven van mensen bij aan de gezamenlijke welvaart wanneer belangenconflicten worden omgezet in parallelle belangen waardoor alle partijen winnen. De motieven van mensen zijn belangrijk en verdienen extra aandacht, vandaar dit keuzekatern Economie en ethiek.

Morele drijfveren (paragraaf 1.1)

Mensen blijken niet alleen hun eigenbelang ('ik-gerichtheid') na te streven, maar hebben ook andere motieven. Zo bestaat het **ethische** motief van '**wij-gerichtheid**': rekening houden met de ander en de belangen van het geheel. Gedreven door dit motief nemen beslissers eventuele externe effecten op anderen mee in hun keuzes. Of er is het motief van **wederkerigheid**. Dit motief is nauw verbonden met de waarde van **rechtvaardigheid**. Degenen met dit motief betalen anderen graag met gelijke munt terug. Ze behandelen mensen graag goed door met hun belangen rekening te houden als deze mensen ook rekening houden met hen. Maar ze straffen mensen graag en hechten een negatieve waarde aan het belang van personen die hen slecht behandelen. De ethische drijfveer, rekening houden met de ander, wordt dus versterkt bij iemand met wederkerige motieven wanneer deze persoon voldoende vertrouwen heeft dat anderen hem ook goed behandelen. Wantrouwen, daarentegen, versterkt de ik-gerichte drijfveer vanuit **verraadaversie**: het willen voorkomen van een vervelend 'gekke-henkiegevoel'.

In balans (paragraaf 1.2 en 1.3)

Ethische motieven vergroten de welvaart als individuele belangen botsen, zoals bijvoorbeeld in het gevangenendilemma. Ethisch gemotiveerde personen maken hun keuzes op basis van de welvaart die ze niet alleen voor zichzelf maar ook voor anderen creëren. Ze baseren hun keuzes op het 'wij-belang' van het geheel. Als iedereen ethisch gemotiveerd is, dan profiteert uiteindelijk iedereen: wat je als beslisser opgeeft door je op het bredere 'wij-belang' te richten, krijg je meer dan terug omdat andere beslissers ook meer rekening houden met jou als belanghebbende.

Hoofdstuk 2: Uit balans

Het tweede hoofdstuk laat zien hoe waarde vernietigd wordt als ethische motieven niet sterk genoeg zijn om belangen parallel te laten lopen en zo samenwerking tot stand te brengen: mensen dienen het eigenbelang ten koste van dat van anderen.

Berovingsprobleem (paragraaf 2.1)

Paragraaf 2.1 bespreekt het **berovingsprobleem** in een sequentieel spel. In dit spel neemt de ene speler een beslissing na de andere speler. Wanneer de achterliggende ('tweede') speler niet geloofwaardig duidelijk kan maken dat deze rekening gaat houden met de belangen van de voorliggende ('eerste') speler, dan zal die eerste speler de tweede speler niet vertrouwen. Wanneer de voorliggende spelers denken dat de tweede spelers ik-gerichte motieven koesteren en hen dus zullen beroven, dan komt de samenwerking niet van de grond. Zo benadelen spelers met ik-gerichte motieven niet alleen anderen maar uiteindelijk ook zichzelf.

Publieke goederen: 'ik-gerichte' spelers eroderen samenwerking (paragraaf 2.2)

Zelfs als de meeste spelers geen ik-gerichte, maar wederkerige motieven koesteren, is samenwerking niet gewaarborgd. Paragraaf 2.2 laat zien hoe slechts enkele spelers met ik-gerichte motieven de samenwerking aan een gezamenlijk project met mensen met wederkerige motieven kunnen uithollen. Het **meeliftersgedrag** van degenen met ik-gerichte motieven, maakt wederkerigen bang dat zij de 'gekke henkie' zullen worden. Dat wantrouwen erodeert de samenwerking omdat het het ethische gedrag schaadt van de wederkerigen. Een voorbeeld hiervan is herverdeling van inkomen tussen arm en rijk. Als groep kunnen rijken belang hebben bij een progressief belastingstelsel en herverdeling aan de minder bedeeden. Hiermee wordt namelijk sociale onrust voorkomen en kan een goed functionerende, inclusieve economie ontstaan. Maar herverdeling van inkomen is een collectief goed dat kwetsbaar is voor meeliftersgedrag. Als enkele rijke individuen met ik-gerichte motieven belasting ontduiken, zullen anderen die wederkerige motieven koesteren dit gedrag snel kopiëren en verliest uiteindelijk iedereen.

Vertrouwensval door schokken (paragraaf 2.3)

Paragraaf 2.3 demonstreert dat zelfs als alle samenwerkingspartners wederkerige motieven koesteren, samenwerking toch kan eroderen omdat de partners elkaar wantrouwen. Verraadaversie erodeert het ethische motief. Mensen gaan zich hebzuchtig opstellen en houden geen rekening (meer) met elkaar. Ze komen zo in een **vertrouwensval** terecht waardoor iedereen verliest.

Hoofdstuk 3: Meer balans

Het derde hoofdstuk bespreekt hoe ethische motieven samen met andere bestuursvormen de (in hoofdstuk 2) besproken onbalans kunnen verhelpen waarbij mensen hun eigenbelang najagen en andere belangen negeren. De welvaart stijgt wanneer deze bestuursvormen het kwetsbare belang van anderen meer in balans brengen met het eigenbelang.

Moraliteit als geloofwaardige binding geeft vertrouwen (paragraaf 3.1)

Paragraaf 3.1 laat zien hoe **morele sentimenten** van de achterliggende partij het berovingsprobleem uit paragraaf 2.1 onschadelijk kunnen maken. Samenwerking komt van de grond als de achterliggende partij zich kan binden aan wederkerig gedrag zodat hij de eerste partij beloont in plaats van berooft, als deze eerste partij rekening houdt met zijn belangen. Wederkerige motieven maken de belofte van de tweede partij geloofwaardig om de eerste partij niet te beroven. Daardoor kan de eerste partij de tweede partij nu vertrouwen. Zelfs voorliggende 'ik-gerichte' spelers gedragen zich coöperatief als ze de strategische effecten van hun gedrag doorzien. De combinatie van de wederkerige motieven van de achterliggende partij en rationele-, strategische motieven van de voorliggende partij scheidt zo welvaart. De samenwerking wordt mogelijk.

Gericht straffen van meelifters (paragraaf 3.2)

Wanneer de voorliggende partij niet overtuigd is van de wederkerige motieven van de tweede partij, dan laat paragraaf 3.2 zien dat ook gericht straffen van meelifters (de 'rotte appels') de welvaart kan stimuleren. De erosie van het vertrouwen van wederkerigen wordt dan namelijk voorkomen. Hier zijn twee redenen voor. De eerste reden is de afschrikkende werking van de straffen op spelers met 'ik-gerichte' motieven. De spelers houden nu (net als in paragraaf 3.1) wel rekening met anderen vanwege strategische redenen. De tweede reden is dat degenen met wederkerige motieven nu weten dat zij niet de 'gekke henkie' zullen zijn, zelfs als er meelifters overblijven. Deze 'rotte appels' krijgen immers hoe dan ook hun straf. Wederkerigen hoeven hun samenwerking niet langer op te schorten om te voorkomen dat meelifters profijt hebben van hun onethisch gedrag. De bestraffing kan worden uitgevoerd door

speciaal daarvoor aangestelde autoriteiten zoals de overheid in het algemeen en rechters in het bijzonder of door zelfregulering (sociale druk of verlies van reputatie). Essentieel is dat de partij die straft 'wij-gerichte' motieven heeft en zich niet laat omkopen door deelbelangen: iedereen met hetzelfde gedrag moet gelijk worden behandeld.

Combinatie van zachte en harde instituties

In paragrafen 3.1 en 3.2 gaan de 'ik-gerichte' spelers in hun coöperatieve, ethische gedrag op de meer coöperatieve wederkerigen lijken in plaats van andersom zoals in paragrafen 2.1 en 2.2. Belangen komen 'meer in balans' omdat mensen zich ethisch gaan gedragen. Het feit dat ethisch gedrag (het belang van de ander meewegen) in paragrafen 3.1 en 3.2 wint, is dan niet alleen te danken aan ethische motieven, maar ook aan harde instituties zoals een inclusieve overheid die eerlijke concurrentie afdwingt op markten. Deze instituties belonen degenen met 'ik-gerichte' motieven voor coöperatief gedrag en straffen hen voor niet-coöperatief gedrag. Belangen lopen daardoor meer parallel waardoor ook mensen met 'ik-gerichte' motieven zich ethisch gedragen. Het vertrouwen dat ze niet beroofd worden door mensen met 'ik-gerichte' motieven stimuleert bovendien het ethische motief bij degenen met wederkerige motieven. Ook dat bevordert samenwerking. Zo zorgt de combinatie van wederkerige motieven, een inclusieve overheid en concurrerende markten voor een economie met een sterk structureel verdienvermogen. Wanneer ethisch gedrag in plaats van beroving de norm is, groeit de welvaart voor iedereen. De genoemde inclusieve overheid, die iedereen gelijk behandelt ('the rule of law'), is cruciaal. Zo'n overheid komt echter niet vanzelf van de grond. Het vereist een sterke gezamenlijke nationale identiteit, een 'wij-gevoel'. Ethische motieven voorkomen dat deelbelangen de overheid misbruiken om anderen te beroven.

Leiderschap: stabilisatie van fragiel vertrouwen (paragraaf 3.3)

Stel dat ondanks alle hierboven beschreven bestuursvormen een groep wederkerigen toch in een vertrouwensval terecht is gekomen en daardoor niet meer samenwerkt, dan demonstreert paragraaf 3.3 hoe een leider met 'wij-gerichte' motieven deze groep uit die vertrouwensval kan halen. De leider investeert dan als eerste (weer) in de samenwerking en laat zien dat hij rekening houdt met het gezamenlijke belang. Investeren van de leider in samenwerken vraagt geduld en moed. De leider moet overtuigd zijn van de lange-termijn strategische effecten van zijn investeringen op het vertrouwen en daarmee het ethische gedrag van zijn volgers, ook al ziet hij dat niet meteen terug in het gedrag van deze volgers. Hij lijkt de 'gekke henkie' te zijn. Wanneer uiteindelijk de wederkerigen hem volgen, wint iedereen, want dan komt de samenwerking weer op gang. En daar gaat het in dit keuzekatern om. Rekening houden met elkaar, het internaliseren van externe effecten, vergroot de welvaart en versterkt de economie.

Antwoorden introductieopdracht: Ultimatum game

- a. Gemiddeld delen mensen de buit 60-40 procent. Voorstellen voor 70-30 worden afgewezen, 60-40 en gelijker wordt aangenomen.
- b. Wanneer mensen rationeel zouden spelen dan zou speler 2, de beslisser, elk aanbod accepteren waarmee hij beter af is dan voor het spel. Speler 1, de voorsteller, weet dit en zal dus 99-1 kunnen voorstellen. 1 is beter dan nul, dus zou speler 2 moeten accepteren.
- c. Mensen zijn bereid om oneerlijke voorstellen te weigeren, zelfs wanneer dit betekent dat ze er zelf ook niet op vooruit gaan. De voorstellers kijken naar het belang van de andere speler en de andere speler beoordeelt of het voorstel eerlijk genoeg is.
- d. Eigen antwoord. Denk bijvoorbeeld aan: samen de rekening delen terwijl de ene meer heeft geconsumeerd dan ander. Andere helpen met schooltaken en dan gelijke beoordeling krijgen. Boos worden over oneerlijk laag salaris, ontslag nemen en dan geen inkomsten hebben. Twifelen of je een gevonden portemonnee moet teruggeven of niet.

Antwoorden hoofdstuk 1: Het ethische belang

Introductieopdracht 1.1: 'Zip your lip'

- a. Anna is vooral gericht op het maximaliseren van haar eigen nut. Ze is op zichzelf gericht en houdt waarschijnlijk weinig rekening met anderen (kortetermijn-ik). Anna zal daarom hoogstwaarschijnlijk beslissen om naar de fandag van WATP te gaan.
- b. Ben wil de mogelijkheid om mee te gaan met Anna op zeilvakantie niet verknallen. Hij denkt dus aan zijn welbegrepen eigen langetermijnbelang.
- c. Nee, in ruil voor chaufferen, verwacht hij dat zijn vrienden iets voor hem terug doen.
- d. Afhankelijk van wat haar vrienden kiezen, maakt Dunya haar keuze. Zij houdt rekening met hen in haar keuze, ongeacht of haar vrienden ook rekening houden met haar.

Opdracht 1: Pech onderweg

- a. Als ze vanuit de ik-gerichte drijfveer handelt, zou ze voor de optie 'met halve inzet' gaan: dit kost haar de minste moeite. Dat Joerie hierdoor met een band de weg op gaat die waarschijnlijk snel weer met pech langs de weg staat, is een negatief extern effect van haar gedrag dat ze niet internaliseert.
- b. Nee. Als Anja een lange-termijn ik-motivatie heeft en zij vermoedt dat zij en Joerie elkaar nog vaker zullen treffen in een soortgelijke situatie, zal ze zich waarschijnlijk volledig inzetten. Niet omdat ze nu zo begaan is met Joerie, maar omdat haar langetermijn-ik doorziet dat dit haarzelf in de toekomst waarschijnlijk ook de beste reparaties oplevert.
- c. Wanneer Anja een wederkerige speler is, hangt het af van haar vertrouwen in Joerie wat haar eigen strategie zal zijn. Als zij Joerie vertrouwt en hem inschat als iemand die met volle inzet voor haar aan de slag gaat, zou ze enorm van zichzelf balen (meeliftaversie) als ze er zelf met de pet naar gooit. Ze zal zich dus met volledige inzet storten op haar taak. Echter, wanneer ze Joerie wantrouwt en vermoedt dat Joerie slechts met halve inzet haar reparatie zal uitvoeren, zal ze diezelfde houding aannemen bij de reparatie die zij voor hem moet doen. Het idee dat ze zich in als een 'gekke henkie' in het zweet heeft gewerkt voor iemand die er zelf met de pet naar heeft gegooid, vindt ze onverdraaglijk (verraadaversie).

Opdracht 2: Een handje helpen?!

- a. Fragment 1 en 2 onvoorwaardelijk willen helpen (de wij-gerichte drijfveer).
Fragment 3: de man wil voorwaardelijk helpen (de wederkerige mens), zijn vrouw wil onvoorwaardelijk helpen (de wij-gerichte mens).
Fragment 4: de man wil niet helpen (de ik-gerichte mens). De vrouw durft/wil geen nee zeggen en zou wel willen helpen, maar heeft enigszins een wantrouwende/terughoudende attitude. Het betreft hier de wederkerige mens: je wilt niet voor de gek gehouden worden (verraadaversie).
- b. Mensen staan waarschijnlijk liever bekend om hun hulpvaardigheid en vinden hun goede reputatie belangrijk. Dit leidt via strategische motieven tot meer ethisch handelen, gemotiveerd uit zorg voor de belangen voor het langetermijn-ik.

- c. Hij zal waarschijnlijk meer rekening houden met de langere termijngevolgen van zijn beslissing omdat hij rekening houdt met zijn langetermijn-ik. De buurvrouw kan hem immers later bestraffen of belonen voor zijn gedrag: hij houdt rekening met de strategische effecten van zijn eigen gedrag op dat van anderen.
- Hoewel de uitkomst dus waarschijnlijk sowieso meer ethisch gedrag zal zijn, hangt de drijfveer voor dat gedrag af van zijn relatie met de buurvrouw. Voelt hij zich verbonden met deze vrouw, vindt hij haar sympathiek, dan zal een wij-gerichte drijfveer zorgen voor (extra) ethisch gedrag.
- Ten slotte kan ook wederkerigheid een belangrijk motief zijn: wellicht heeft deze buurvrouw in verleden veel voor hem gedaan en hij wil haar geen tekort doen (meeliftaversie). Ze hebben dan een wederkerige relatie.
- Kortom: alle drie de motivaties kunnen een rol spelen als drijfveer voor meer ethisch gedrag.
- d. Een conclusie die je kunt trekken, is dat de mensen die niet vanuit een ik-gericht motief in deze situaties hulp boden er moeite mee hadden een beloning daarvoor te accepteren. Hun drijfveer om te helpen was intrinsieke motivatie (wij-gerichtheid, meeliftaversie) in plaats van extrinsiek (aangeboden beloning). Ze handelen vanuit de sociale norm dat als jij heel eenvoudig/tegen weinig kosten de ander kan helpen die daar erg bij is gebaat/veel waarde krijgt, je dat doet. Omdat ze het vinden dat het *normaal* is wat ze doen, voelt een beloning daarvoor ontvangen als ongepast.

Opdracht 3: 'Geven ten behoeve van wie?'

- a. De motieven van de anonieme schenker kunnen worden gezien als wij-gericht. Wij-gericht omdat hij zich verplaatst in en tegemoet komt aan belangen van anderen. Het feit dat hij wel geeft, maar niet wil dat anderen dat weten (en dus kunnen belonen door ook om zijn belang te geven in de toekomst), sluit een ik-gerichte en zelfs een wederkerige drijfveer uit.
- Merk op:* hier beschouwen we drijfveren als datgene dat direct invloed heeft op ons gedrag en onze keuzes, als letterlijk een beweegreden. Dat is een praktische en voor de doelen van dit economiekatern te verdedigen keuze, maar daarbij willen we niet voorbijgaan aan de discussies onder psychologen en filosofen of er achter deze drijfveren misschien weer andere, diepere en wellicht zelfs tegenstrijdige motieven schuil gaan. Zo kan achter een wij-gerichte drijfveer natuurlijk prima een soort karaktertrek zitten dat je er blij van wordt als je weet dat je anderen hebt geholpen ('warm glow effect'). Het gaat dan een beetje om metamotieven. Misschien doet zo iemand dit wel uit angst om niet in de hemel komen, of om een grote fout uit het verleden te herstellen waar hij juist zelf de meelifter was. In het geval van het museum kan een gever wel anoniem blijven voor het grote publiek, maar bij het museum zullen ze toch willen weten waar het geld vandaan komt-en dat maakt de optie niet uit te sluiten dat hier een wederkerig motief ten opzichte van het museum bij de schenker een rol speelt ('misschien wordt ik wel erelid, of wordt er een zaal naar mij vernoemd na mijn dood'). Wat onszelf echt als diepste drijft is lastig vast te stellen, ook soms voor onszelf.
- b. De motieven van de niet-anonieme schenker kan worden gezien als lange termijn ik-gericht of wederkerig. Lange termijn ik-gericht, omdat zijn motief voor de gift 'branding' kan zijn voor zijn bedrijf via naamsbekendheid en reputatie. Zijn beweegreden is dan strategisch van aard. Wederkerig, omdat hij in ruil voor zijn gift erkenning (naamsbekendheid) verwacht te

krijgen, als tegenprestatie vertrouwt hij erop goed behandeld te worden door het museum, bijvoorbeeld in de vorm van bijzondere persoonlijke rondleidingen. Of misschien probeert hij een eerdere vriendelijke behandeling van het museum op deze manier te spiegelen. Hij houdt er van om iets voor een ander te doen, maar verwacht daarvoor wel iets terug. Deze mensen willen graag wat terug doen voor de maatschappij, dezelfde maatschappij waar zij zelf veel aan te danken hebben, bijvoorbeeld hun rijkdom. Als zij niks terugdoen voor de maatschappij voelt dat voor hen als onevenwichtig en voelen zij zich schuldig.

- c. 1 = wederkerige motivatie 2 = internaliseren 3 = ik-gerichte motivatie

Introductieopdracht paragraaf 1.2: Een nieuw huis

- a. Tabel 1 Uitbetalingsmatrix.

N.B: De onderstreepte getallen geven voor iedere speler voor iedere optie de best response weer.

		Sofieke	
		Meewerken	Niet meewerken
George	Meewerken	1,1	-1, <u>2</u>
	Niet meewerken	<u>2</u> , -1	<u>0</u> , <u>0</u>

- b. Als George niet meewerkt, dan berooft hij Sofieke van haar profijt van zijn werk. Deze beroving neemt George niet mee in zijn beslissing waardoor er sprake is van een negatief extern effect.
- c. Ja, beiden hebben een dominante strategie om niet mee te werken. Volg daarvoor de onderstreepte best responses voor iedere speler in tabel 1.
- d. Het Nash-evenwicht is (niet meewerken, niet meewerken), omdat geen enkele speler zich vanuit daar individueel kan verbeteren.
- e. Beide spelers zouden zich kunnen verbeteren ten opzichte van het Nash-evenwicht indien ze allebei tegelijkertijd voor meewerken zouden kiezen in plaats van het volgen van hun dominante strategie.

Opdracht 4: Verplicht zitten tijdens concerten

- a. Als je gaat staan, dan maak je het voor bezoekers achter je moeilijker om het podium te zien/concert te volgen, waardoor je diegene van een stuk plezier berooft.
- b. Domien is wij-gericht, hij neemt ook het belang van anderen mee in zijn beslissing.
- c. Of Domien dan zal gaan staan, hangt af van zijn verwachtingen van de strategische effecten van dat opstaan op de mensen om hem heen. Wanneer hij inschat dat de mensen niet negatief op hem zullen reageren en hem verder met rust zullen laten, zal hij gaan staan. Verwacht hij dat dit juist tot gemor of zelfs ruzie kan leiden met zijn medebezoekers, waardoor hij zelf helemaal niet meer aan het volgen van het concert toekomt, dan kan hij met het oog op het belang van zijn langetermijn-ik besluiten om toch maar te blijven zitten.

- d. Diegene zal blijven zitten omdat hij/zij ook kijkt naar het belang van andere concertbezoekers in plaats van alleen letten op zijn eigenbelang. Hij internaliseert het negatieve externe effect van zijn gedrag op anderen.
- e. Diegene zal gaan staan, als de anderen ook gaan staan (verraadaversie). Hij zal blijven zitten, als de anderen ook blijven zitten (meeliftaversie).

Opdracht 5: Open source

- a. Dat blijkt uit de laatste zin van het citaat van econoom André over winstmaximalisatie. Omdat ze hun *eigen* winst proberen te maximaliseren, letten ze alleen op hun eigenbelang.
- b. Het negatieve externe effect wordt veroorzaakt door het bedrijf dat voor closed source blijft kiezen, terwijl de ander (al) voor open source kiest. Deze bedrijven houden bij het werken met closed sourcesoftware geen rekening met het profijt dat andere bedrijven zouden hebben van het ontwikkelen en uiteindelijk gebruiken van open sourcesoftware. Bekijk bijvoorbeeld de cel linksonder: bedrijf a kiest niet voor open source en bedrijf b wel. Dit levert voor bedrijf 2 op, en voor bedrijf b -2. Wanneer bedrijf a wél voor open source zou kiezen, dan zien we in de cel linksboven dat dit bedrijf b +1 zou opleveren. Het negatieve externe effect, hier te begrijpen uit misgelopen uitbetalingen voor bedrijf b, bedraagt dus 3 miljoen euro.
- c.

Tabel 1 (uitbetaling in miljoenen euro's)	Bedrijf b		
		Open source	Closed source
Bedrijf a	Open source	1,1	-2,2
	Closed source	2,-2	-1,-1

Ja, want uit het toepassen van de best-responsemethode blijkt dat de uitkomst van dit spel (closed source, closed source) zal zijn. Beide partijen kunnen zich verbeteren ten opzichte van dit Nash-evenwicht als ze allebei tegelijkertijd wat anders kiezen dan hun dominante strategie.

- d. Er is sprake van een coördinatiespel omdat beide spelers nu geen dominante strategie meer hebben die hen tot de niet-coöperatieve, minst gunstige uitkomst leidt. In tegenstelling tot het gevangenendilemma hangt de eigen keuze nu af van de verwachtingen van wat de ander doet. Nu werk je samen wanneer je verwacht dat de ander dat ook zal doen (meeliftaversie), en werk je niet samen als je verwacht dat de ander dat ook niet zal doen (komen ze ook op het coöperatieve evenwicht uit).

Zie de tabel voor de best-responsemethode. Er is hier sprake van het coördinatiespel omdat er twee Nash-evenwichten zijn, waarbij het coöperatieve Nash-evenwicht (1,1) beter is dan het niet-coöperatieve Nash-evenwicht (-1,-1).

Tabel 2	Bedrijf b		
Bedrijf a		Open source	Closed source
	Open source	<u>1,1</u>	-3,-1
	Closed source	-1,-3	<u>-1,-1</u>

e. Bekijk de volgende tabel.

Tabel 3	Bedrijf b		
Bedrijf a		Open source	Closed source
	Open source	<u>2,2</u>	<u>0,0</u>
	Closed source	0, <u>0</u>	-2,-2

Nu beschouwt iedere speler niet alleen zijn eigen opbrengst uit matrix 1 als zijn eigen opbrengst, maar neemt hij ook de opbrengst van de ander mee. Dus linksboven hebben beide spelers een score ($1 + 1 =$) 2, rechtsonder ($-1 - 1 =$) -2, en in de overige cellen een score van ($2 - 2$) of ($-2 + 2$) = 0. Nu is er sprake van een coöperatief spel, de dominante strategie voor beiden is om te kiezen voor open source en het Nash-evenwicht is de beste uitkomst voor beide partijen (individueel en gezamenlijk).

Opdracht 6: Belastingparadijs Nederland

- De opbrengst van de ene partij gaat omlaag met 7 (van 10 naar 3), indien een andere partij het tarief verlaagt.
- Er is sprake van een gevangenendilemma: beide partijen kunnen zich verbeteren vanuit het dominante strategie Nash-evenwicht door tegelijkertijd voor iets anders te kiezen dan hun dominante strategie.

Tabel 1	België		
Nederland		Vast tarief	Ander tarief
	Vast tarief	10,10	3, <u>16</u>
	Ander tarief	<u>16,3</u>	<u>8,8</u>

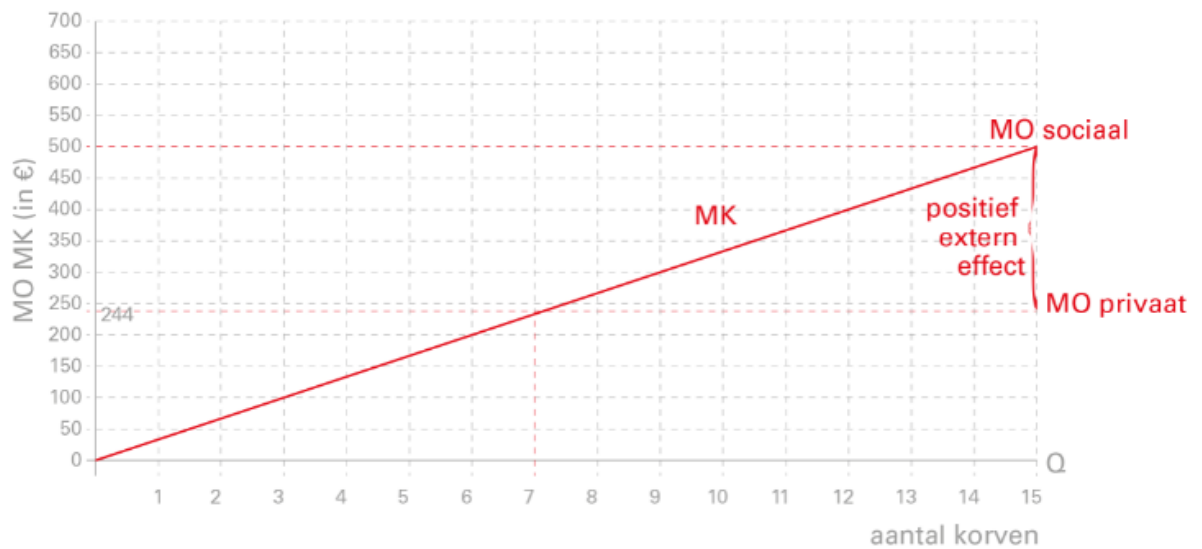
- Wederkerigheid houdt in dat mensen het negatieve externe effect van hun niet-coöperatieve beslissing meenemen op hun eigen uitbetaling wanneer de ander zich wel coöperatief gedraagt tegenover hen. Door deze meeliftaversie wordt de uitbetaling van 16 voor Nederland in de cel links onder verminderd met het negatieve externe effect van 7, wat leidt tot een nieuwe uitbetaling van 9. Tegelijkertijd is de wederkerige persoon ook gevoelig voor verraadaversie wanneer een ander profiteert van jouw goede, coöperatieve gedrag. In dat geval verandert de uitbetaling van +3 in een nieuwe uitbetaling van -5, doordat je het positieve externe effect van jouw eigen gedrag op de ander van ($16 - 8 =$) 8 van je eigen uitbetaling afhaalt.

- d. Er is hier geen dominante strategie meer (ga dit na, bijvoorbeeld door middel van de best-response methode). Wat optimaal is voor Nederland hangt af van wat België doet en andersom. Deze onderlinge afhankelijkheid resulteert in twee mogelijke uitkomsten, afhankelijk van de verwachtingen over elkaar.
- e. Als ze vertrouwen dat de ander een vast tarief aanhoudt, zullen ze zelf ook het tarief gelijk houden en komen ze op het coöperatieve evenwicht uit.

Introductieopdracht paragraaf 1.3: De imker

- a. $TK = 16Q^2 + 20Q \rightarrow MK = 32Q + 20$
 Private TO = 244Q $\rightarrow$ MO = 244 elke extra korf levert ter waarde van 244 extra honing op.
 Sociale TO = 500Q $\rightarrow$ MO = 500 elke extra korf levert voor 244 extra honing op en levert ter waarde van 256 extra appels op.
- b. Private MO = MK geeft $32Q + 20 = 244 \rightarrow Q = 7$ korven als de imker maximaal bedrijfsresultaat nastreeft (bij ik-gerichte drijfveer dus zonder internaliseren externe effect op teler). Bij een aantal van zeven korven is de marginale opbrengst van een pot honing precies gelijk aan de marginale kosten van een pot honing.
 Bedrijfsresultaat $\rightarrow TO - TK \rightarrow 244(7) - 16(7^2) + 20(7) \rightarrow 1708 - 924 = 784$.
- c. Als de imker wij-gerichte motieven heeft en dus het positieve externe effect op de teler meeweegt, wordt zijn MO per korf 500 in plaats van 244 ($244 + 256 = 500$). Hieruit volgt $500 = 32Q + 20 \rightarrow Q = 15$.
 Bedrijfsresultaat wij-gerichte imker $\rightarrow TO - TK \rightarrow 244(15) - 16(15^2) + 20(15) \rightarrow 3.660 - 3.900 = -360$.
 Let op: de imker verliest dus 360 (verlies bij wij-gerichte motivatie) + 784 (winst die hij zou hebben bij ik-gerichte motivatie) = 1.144.
 Bedrijfsresultaat voor de imker (inclusief meeropbrengst appelteler) $\rightarrow TO - TK \rightarrow 500(15) - 16(15^2) + 20(15) \rightarrow 7.500 - 3.900 = 3.600$.
- d. Met behulp van de gegevens in de tabel kun je de grafiek onder de tabel opstellen:

Korven	MK korf	MO privaat korf (exclusief extern effect op appelteler)	MO sociaal korf (inclusief extern effect op appelteler)	Extern effect op appelteler per extra korf
0	-	-	-	
1	52	244	500 (244 + 256)	256
2	84	244	500	256
3	116	244	500	256
4	148	244	500	256
5	180	244	500	256
6	212	244	500	256
7	244	244	500	256
8	276	244	500	256
9	308	244	500	256
10	340	244	500	256
11	372	244	500	256
12	404	244	500	256
13	436	244	500	256
14	468	244	500	256
15	500	244	500	256

- e. De imker verliest nu zelf ten opzichte van de uitgangssituatie 1.144 (zie ook antwoord c), terwijl de appelteler er juist 3.600 op vooruit gaat. Een wij-gerichte imker neemt dit resultaat mee. Zijn wij-gerichte bedrijfsresultaat bedraagt dan ook $3.600 - 1.144 = 2.456$.
- f. De imker verliest en de appelteler wint als de imker uitbreidt van 7 naar 15.

Opdracht 7: Het keurmerk

- a. Als fabrikant A de officiële procedure volgt, krijgt fabrikant B 30 en als fabrikant A de korte route kiest, krijgt fabrikant B -10. Als A de officiële procedure omzeilt, verlaagt hij de opbrengsten van B van 30 naar -10. Hij berooft B van $30 - (-10) = 40$. Het geen rekening houden van de (negatieve) externe effecten van je eigen gedrag op de opbrengsten van de ander noemen wij onethisch gedrag.
- b. Het is een gevangenendilemma om twee redenen:
  - (1) Beide producenten hebben een dominante strategie.
  - (2) Als beide producenten van de dominante strategie zouden afwijken, zouden ze beide beter af zijn. Ze zouden namelijk een opbrengst hebben van 0 in plaats van -10.
- c.
  - (1) 10 (in plaats van -10 wordt het 0)
  - (2) 30
  - (3) 40
  - (4) vernietigen
  - (5) parallel
  - (6) conflicterend
  - (7) creëren

Opdracht 8: Harde of zachte lading?

- a. Het is een gevangenendilemma om twee redenen:
  - (1) Beide partijen hebben een dominante strategie.
  - (2) Als beide partijen van de dominante strategie zouden afwijken, zouden ze beide beter af zijn. Ze zouden namelijk een opbrengst hebben van 650 in plaats van 500.
- b. Belang directies: kostenbesparingen doorvoeren om de concurrentie de baas te blijven, onder meer door personeel, waaronder piloten, in dezelfde tijd meer te laten doen (arbeidsproductiviteit omhoog feitelijk, meer waar voor het loon, waardoor er ook mensen

- ontslagen kunnen worden en derhalve bezuinigd kan worden op loonkosten). Belang piloten: arbeidsproductiviteit omlaag vanwege behoud arbeidssatisfactie en concentratievermogen.
- Als de directies tegemoet komen, terwijl de piloten staken, verliezen de directies 50 (450 in plaats van 500) en winnen de piloten 200 (700 in plaats van 500). En als de directies tegemoet komen, terwijl de piloten niet staken, verliezen de directies ook 50 (650 in plaats van 700) en winnen de piloten ook 200 (650 in plaats van 450). Dus de kosten voor de directies zijn 50 en de opbrengsten voor de piloten zijn 200.
  - Tegenover de winst van de directies bij een harde opstelling staat een groter verlies van de piloten en tegenover de winst van de piloten bij gaan staken, staat een groter verlies van de directies. Of anders gezegd: de directies kunnen tegen relatief lage kosten de piloten een relatief hoge opbrengst bezorgen en dat geldt ook van de piloten naar de directies toe. Het kost relatief weinig om de ander relatief veel te bezorgen. De opbrengsten van beroven (50) zijn kleiner dan de kosten van beroofd worden (200). Beide partijen kunnen beter afspreken elkaar niet te beroven. Dan winnen ze allebei $200 - 50 = 150$.
  - Als beide spelers zich niet-ethisch gedragen (ik-gericht) komen ze in een gevangenendilemma terecht met een suboptimaal evenwicht van 650, 650. Hun dominante strategie bezorgt hen gezamenlijke opbrengst van 1.000. Als beide spelers zich daarentegen wel ethisch gedragen (wij-gericht), komen zij in een coöperatief spel terecht, waarbij zij in het optimale evenwicht van 650, 650 terechtkomen. Hun gezamenlijke welvaart is nu 1.300 geworden, wat neerkomt op een welvaartscreatie van 300. Door rekening te houden met het effect van hun gedrag op de ander maken ze andere keuzes gericht op een hogere gezamenlijke opbrengst. Als ik-gerichte spelers creëren ze voor zichzelf weliswaar 50, maar dat gaat ten koste van 200 voor de ander. Daardoor verlagen ze de gezamenlijke opbrengst.

Opdracht 9: Uitgevist

- De dominante strategie van beide landen is hun visvangst niet beperken (9, 9). Ga maar naar met de best-response methode: $18 > 15$ en $9 > 3$.
- Het negatieve externe effect is 12: de kosten van beroving van de ander door de eigen visvangst niet te beperken en de kosten van beroofd worden als jij de visvangst wel beperkt en de ander niet (een opbrengst van 3 in plaats van 15). Als beide vissers ik-gericht gemotiveerd zijn, komen ze in het evenwicht van 9, 9. Hun gezamenlijke opbrengst is 18. Als de vissers daarentegen wij-gericht gemotiveerd zijn en dus rekening met elkaar houden (het effect van hun beslissing op de ander internaliseren), komen ze altijd in het evenwicht van 15, 15. Hun gezamenlijke opbrengst wordt nu 30 in plaats van 18. De wij-gerichte spelers van het coöperatieve spel komen in een ander -een optimaal- evenwicht in plaats van de ik-gerichte spelers uit het gevangenendilemma die in een suboptimaal evenwicht komen.
- Opbrengstenmatrix coöperatief spel: wij-gerichte motivatie visvangst land A en B:

Land A	Land B	
	Visvangst beperken	Visvangst niet beperken
Visvangst beperken	15, 15	3, 6
Visvangst niet beperken	6, 3	0, 0

Toelichting:

- 6, want $18 - 12 = 6$ (meelifaversie)
  - 0, want van de oorspronkelijke 9 die je had, haal je $(18 - 9 =) 9$ af. Dit staat voor de opbrengst die je de ander had kunnen bezorgen door vanuit de situatie rechtsonder toch wel te beperken.
- d. De afdwingbaarheid en handhaving van wet- en regelgeving is internationaal gecompliceerder dan nationaal. Handhaving van quota in internationale wateren is lastig controleerbaar. Omdat vissers uit de betrokken landen elkaar niet kennen is er ook gebrek aan vertrouwen. Ethiek kan dit oplossen vanwege de motivatie rekening met elkaar te houden. Als andere instituties niet of onvoldoende werken om dit gedrag te waarborgen, kunnen sociale normen daarbij helpen.

Antwoorden hoofdstuk 2: Uit balans

Introductieopdracht 2.1: Scholing flexwerker

- a. Doordat tijdelijke werknemers vaker moeten solliciteren dan werknemers met een vast contract, is het voor hun concurrentiepositie belangrijk dat ze goed geschoold zijn en over relevante kennis beschikken. Zo kunnen ze makkelijker elders een baan krijgen omdat ze ook voor andere werkgevers aantrekkelijker zijn.
- b. Op korte termijn kunnen werknemers denken dat de werkgever die niet investeert in scholing, minder aantrekkelijk is om voor te gaan werken. Hierdoor wordt het voor zo'n werkgever moeilijker om aan personeel te komen. Op langere termijn wordt dit probleem versterkt, omdat ze dan helemaal geen geschikte mensen meer kunnen vinden omdat deze mensen jarenlang geen scholing meer hebben gehad.
- c. De werkgever is ik-gericht, want hij houdt geen rekening met de externe effecten die zijn beslissingen hebben op anderen. De werknemer is meer wederkerig, hij houdt rekening met de werkgever als de werkgever ook rekening houdt met hem (dat wil zeggen: ze betalen dan uiteindelijk beiden mee), zo blijkt uit de laatste zin van het artikel.
- d. Werkgevers zullen bang zijn dat hun werknemers met een tijdelijk contract ergens anders gaan werken, zodat ze hun investering kwijtraken.
- e. Hierdoor is hun investering, en dus ook risico, kleiner. Daardoor zullen ze eerder bereid zijn om te investeren.

Opdracht 1: Airbnb

- a. Omdat Achmed een all-in prijs vraagt, kan hij eventuele extra schoonmaakkosten niet verhalen. De feestvierders houden geen rekening met deze schoonmaakkosten (negatief extern effect). Achmed kan dus beroofd worden doordat hij die schoonmaakkosten moet maken.
- b. Achmeds resultaat bij een groep feestvierders: $800 - 600 - 500 = -300$ euro (een verlies dus).
De winst op een groep niet-feestvierders: $800 - 600 - 100 = 100$ euro
- c. Stel de groep feestvierders gelijk aan x . Dan moet gelden dat $100 * (1 - x) + -300 * x = 0$, ofwel $x = 100/400 = 0,25$ ofwel 25%. Anders gezegd: voor iedere groep feestvierders, heb je drie groepen niet-feestvierders om het verlies goed te maken, dus 25% mag maximaal feestvierder zijn.
- d. Als Achmed zijn prijs verhoogt, loopt hij het risico dat nog meer niet-feestvierders afhaken, omdat zij gemiddeld maar bereid zijn om 800 euro te betalen. Hierdoor komen er voor Achmed in verhouding nog meer feestvierende huurders op zijn woning af, die de schadelast nog verder verhogen. Om deze kosten te kunnen dekken, moet de huurprijs weer omhoog. Dit gaat door totdat de prijs dan genoeg is zodat er alleen nog maar feestvierders langskomen.
- e. Doordat de verhuurder mogelijk opgezadeld wordt met extra schoonmaakkosten waardoor de winst daalt (de beroving), zal de verhuurder uiteindelijk aarzelen om zijn woning te verhuren. Hierdoor verliest de verhuurder uiteindelijk zijn huuropbrengst, en mensen die een

weekend weg willen in Amsterdam kunnen niet meer zijn woning huren: een lose-lose-situatie (het omgekeerde van een win-winsituatie).

Opdracht 2: Jeugdopleiding

- a. Voetbalclubs willen graag zoveel mogelijk jeugdspelers onder contract hebben zodat ze uiteindelijk zoveel mogelijk goede spelers opleiden voor het eerste elftal. Wil zo'n club ook kunnen oogsten wat het qua opleiding heeft geïnvesteerd in een jeugdspeler, moeten de spelers die inderdaad uitgroeien tot topspelers ook voor het eerste team van die club gaan spelen. De jeugdspeler wordt natuurlijk ook goed opgeleid door een club, maar kijkt meer naar zijn eigen carrière en zal vertrekken indien hij elders meer kansen ziet.
- b. De kosten die in de opleiding van een jeugdspeler worden gestoken, kunnen niet meer op een andere manier worden terugverdiend.
- c. Via de methode van achterwaarts oplossen: indien Ajax opleidt, zal de jeugdspeler er voor kiezen om te vertrekken, want voor hem geldt: $3 > 1$. Ajax zal hierop anticiperen en zal er voor kiezen om niet op te leiden. Voor de club geldt immers dat $0 > -1$.
- d. Omdat het niet in het belang van de jeugdspeler is om dat te doen. Hij kan vanwege het strategische effect op Ajax zich wel graag willen binden aan een lang verblijf bij die club, in de hoop dat deze veel moeite in zijn opleiding zal stoppen. Maar wanneer er zich, eenmaal goed opgeleid, een grote club voor hem aandient, kan hij sinds het Bosman-arrest dat vrij verkeer van ook profvoetballers de facto heeft mogelijk maakt, makkelijk overstappen naar een grotere club.
- e. De uiteindelijk uitkomst is dat Ajax niet zal opleiden, en beide partijen zullen een uitbetaling hebben van 0. Dat is niet optimaal, want als Ajax had opgeleid en de jeugdspeler was gebleven, dan waren beide partijen er op vooruit gegaan (5,1).
- f. In dit geval verliezen beide partijen opbrengst, doordat de jeugdspelers de mogelijkheid heeft tot niet-ethische beroving. Hierdoor zal Ajax ook minder jeugdspelers in totaal gaan opleiden. Hier is deze jeugdspeler ook zelf de dupe van, omdat hij nu niet de goede opleiding heeft gehad die hij wel had kunnen hebben.

Opdracht 3: 'Knieoperatie meestal onnodig'

- a. De orthopeed weet vaak welke behandelingsmethode het meest geschikt is, aangezien hij de expert is. De patiënt is zelf geen expert op dit gebied en vertrouwt hierbij op de arts.
- b. De orthopeed kan gaan voor de behandeling die hem persoonlijk het leukst lijkt om eens uit te voeren of het meeste geld oplevert, terwijl de patiënt de behandeling wil die het meest voor hem oplevert of de minste inspanning kost.
- c. De orthopeed kan een behandeling willen die misschien iets beter is voor de patiënt, maar een stuk duurder voor de verzekeraar, terwijl de verzekeraar misschien de meest kost-effectieve behandeling wil hebben.
- d. Indien de orthopeed en patiënt kiezen voor een operatie, terwijl fysiotherapie ook had volstaan, zadelen ze de verzekeraar op met extra kosten. De verzekeraar wordt hier dus beroofd. Wanneer de patiënt meer of langer last heeft van de operatie dan dat het geval was geweest bij fysiotherapie.

Introductieopdracht 2.2: Het klassenfonds dilemma

- a. Er is hier sprake van een positief extern effect omdat wanneer je voor optie 'klassenfonds' te gaan, je ook de studieprestaties van de andere spelers verhoogt. Vergelijk het maar wat het de ander oplevert wanneer jij niet voor privé-bijles in plaats van het klassenfonds gaat. In dat geval heeft de ander een opbrengst van 23 in plaats van 15, dus een positief extern effect van 8.
- b. Alle spelers behalen de hoogste opbrengst wanneer beiden bijdragen aan het klassenfonds. Echter, de individuele opbrengst kan nóg groter worden wanneer de ander kan worden bewogen om bij te dragen, en vervolgens zelf niet bij te dragen. Het groepsbelang conflicteert hier dus met het individuele belang. De grootte van het belangenconflict zou je kunnen kwantificeren door te kijken naar de maximale opbrengst wanneer beide spelers hetzelfde doen: 32 wanneer beiden voor het klassenfonds gaan, 30 wanneer beiden voor de privé-bijles gaan, dus een verschil van 2.
- c. In de cel linksonder is Ragnar degene die zich coöperatief opstelt en Nicole die dat niet doet. Het verschil in opbrengsten tussen een ik-gerichte speler en een wederkerige speler is dat de tweede de gevolgen (= negatieve externe effecten) van zijn niet-coöperatieve houding internaliseert, mits de ander zich wel coöperatief opstelde. Bekeken vanuit Ragnar: vanwege verraadaversie geldt dat hij zichzelf straft wanneer hij als enige samenwerkt. Zijn opbrengst linksonder is daarom niet 8, maar $8 - (23 - 15) = 8 \rightarrow$ het positieve externe effect dat zijn samenwerkende houding had op de uitkomst van de niet-samenwerkende Nicole) = 0. Bekeken vanuit Nicole: bij haar is in het geval van wederkerigheid de opbrengst niet 23, maar $23 - 8 = 15$. Dit effect wordt meeliftaversie genoemd.
- d. De keuze om voor de privé-bijles te gaan is niet langer de dominante strategie van beide spelers. Positieve verwachtingen over elkaar worden nu belangrijk, omdat ze hun eigen gedrag nu willen spiegelen aan wat zij verachten dat de ander doet: werkt die samen, dan werk je zelf ook samen. Zo niet, dan jij ook niet. Het gevangenendilemma is een coördinatiespel geworden.
- e. Een kans: wanneer Ragnar en Nicole zeker weten dat Nemo ook bij zal dragen, zullen zij ook bijdragen en hun opbrengst zien stijgen naar 24.
Een bedreiging: wanneer ze voor waar aannemen dat Nemo een ik-gerichte drijfveer heeft en dus niet zal bijdragen aan het klassenfonds, zullen zij vanwege verraadaversie ook zelf niet graag meer bijdragen. Het idee dat er iemand mee kan liften op hun bijdragen levert voor hen namelijk een negatieve opbrengst op als spelers met morele gevoelens/die aan balans hechten. Hun pay-off gaat omlaag van 16 naar 8. Daardoor zullen ze niet meer bijdragen omdat niet-bijdragen nu voor hen aantrekkelijker wordt.
Er zijn dus eigenlijk twee negatieve effecten van meeliften: je verlaagt de pay-off van de ander direct, maar je hebt ook een strategisch effect op het gedrag van de ander, dat ook weer tot een lagere pay-off kan leiden.
- f. Nicole werkt graag samen wanneer ze zeker weet dat de andere twee dat ook zullen doen, anders kampt ze met een schuldgevoel om een meelifter te zijn. Maar als de anderen niet samen zullen werken, doet ze dat liever ook niet vanwege verraadaversie. Ze moet dus niet alleen zelf de inschatting maken of Nemo samen zal werken, maar ook zeker moeten weten dat Ragnar zijn samenwerking niet zal staken omdat hij een andere inschatting maakt. De

geringste twijfel kan hier al fataal zijn en zeker voor een verliesaverse speler de keuze om voor de zelfzuchtige optie te gaan vergroten.

Opdracht 4: Sociaal vangnet

- a. Een grote onderklasse zonder perspectief kan voor sociale onrust zorgen / hebben niet de middelen om in zichzelf te investeren / hebben weinig koopkracht, waarbij juist de mensen die het goed hebben wellicht het meest te verliezen hebben. Door via een sociaal vangnet inkomenszekerheid te bieden, kan dit scenario worden voorkomen.
- b. Het voorkomen van een sociale onrust heeft de kenmerken van een collectief goed: wanneer het er eenmaal is, kan niemand van de voordelen worden uitgesloten. Omdat niet-bijdragers niet kunnen worden uitgesloten van de voordelen, zal de ik-gerichte speler liever zelf niet bijdragen maar hopen dat hij mee kan liften op de bijdragen van anderen.
Er is ook een indirect effect: een meelifter heeft op lange termijn een strategisch effect op speler met morele gevoelens die tot nu hebben bijgedragen. De samenwerkingsmoraal wordt hierdoor uitgehold.
- c. Er is een indirect negatief extern effect omdat het voordeel dat jij met de fraude behaalt een strategisch effect kan hebben op de bereidheid van de burgers om bij te blijven dragen aan deze uitkeringen. Hierdoor worden de mensen die niet frauderen met zo'n uitkering geraakt: wanneer premiebetalers steeds meer het gevoel krijgen dat er misbruik wordt gemaakt van hun coöperatieve houding, zullen ze de bereidheid verliezen deze premies nog te betalen.
- d. Enerzijds gaan er op deze manier gelden naar mensen die niet echt recht hebben op een uitkering. Was dit geld alleen beschikbaar voor niet-fraudeurs, dan zou hun uitkering per persoon hoger zijn geweest.
Anderzijds zal de groep uitkeringsontvangers als geheel met meer argwaan worden bekeken. De bereidheid om premies te betalen voor uitkeringsgerechtigden zal onder de bevolking afnemen. Dit heeft nadelige gevolgen voor de uitkeringsontvangers. Mogelijk zullen ze zich aan strengere, tijdrovende procedures moeten onderwerpen om aan te tonen dat het geen fraudeurs zijn.
- e. Een ambtenaar kan het vervelend vinden om een misschien toch al schrijnend geval te straffen, omdat hij heel concreet voor zich ziet wat dat zo'n straf voor zo'n concreet persoon zal betekenen. Toch zal hij, om de samenwerkingsmoraal hoog te houden bij de grote groep onbekenden die de premies betalen, hard moeten zijn.

Opdracht 5: Meeliftgedrag aan het Malenmeer

- a. Wanneer beide plaatsen volledig meewerken, levert dat een welvaart per persoon op van $(15 + 5) \times 1 - 12 = 8$ op. Voor Beddinghuizen (BH) betekent dit een totale welvaart van $5 \times 8 = 40$ en voor het grotere Damburg (DB) $15 \times 8 = 120$.
- b. Door mee te werken veroorzaakt DB een positief extern effect van $15 \times 1 \times 5$ (aantal schoonmakende inwoners DB x impact per schoonmaker x aantal inwoners van BH dat deze opbrengst incasseert) op BH.
- c. Beide spelers hebben een dominante strategie: DB maakt ongeacht wat BH doet schoon, omdat zowel geldt dat $120 > 45$ en $75 > 0$. Voor BH geldt het omgekeerde, die zal niet

schoonmaken ongeacht wat DB doet. Immers: $75 > 40$ en $0 > -35$. Dit leidt tot de cel linksboven als uitkomst van dit spel, wat bovendien een Nash-evenwicht is.

- d. Cel rechtsboven: de welvaart van Damburg daalt van +75 naar 0. Deze daling van 75 bestaat uit het negatieve externe effect van $15 \times 1 \times 5$ (aantal schoonmakende inwoners DB x impact per schoonmaker x aantal inwoners van BH dat deze opbrengst incasseert) dat DB veroorzaakt op BH door niet schoon te maken. Omdat DB wederkerige drijfveren heeft en zich dus schuldig voelt over dit eigen meeliftgedrag, brengt ze de waarde van dit externe effect op de eigen welvaart in mindering.

Cel linksboven: de welvaart van Damburg daalt van 45 naar -30. Deze daling van 75 bestaat uit het negatieve externe effect van $5 \times 1 \times 15$ dat BH veroorzaakt op DB door niet schoon te maken. Omdat DB wederkerige drijfveren heeft, en zichzelf wel voor het hoofd kan slaan dat het een ander op de eigen coöperatieve inspanningen heeft laten meeliften, brengt ze de waarde van dit externe effect op de eigen welvaart in mindering.

- e. DB heeft nu geen dominante strategie meer, maar BH nog wel, namelijk 'niet meewerken'. Hierdoor zal DB als best response hierop ook niet meer meewerken ($0 > -30$). De uitkomst is nu voor beiden nul, en dat betekent voor beiden ook een verslechtering ten opzichte van de situatie waarin in ieder geval Domstad nog schoonmaakte (75 voor BH, 45 voor BD).
- f. De morele motieven van de grote stad vernietigen waarde in dit simultane spel. De gezamenlijke opbrengsten als de grote stad wederkerige motieven koestert is 0 maar als het grote land ik-gericht is, is dat $75 + 45 = 120$.

We zien hier hoe morele motieven destructief kunnen zijn als ze gecombineerd worden met meelifters. De meelifters kunnen hier een erg destructief effect hebben. Ze eroderen het vertrouwen van spelers met wederkerige motieven. Deze worden nu bang als 'gekkie henkie' te moeten optreden. Deze verraadaversie deactiveert hun welwillendheid (ethische motieven). Toen DB nog een ik-gerichte speler was, deed dit effect hen niet en bleven ze toch stug samenwerken.

Opdracht 6: Burgerperspectieven immigratie

- a. Wanneer meelifters een gemeenschap van wederkerige samenwerkers betreden, kan dat via negatieve verwachtingen er toe leiden dat deze zich minder coöperatief op zullen stellen. Zo'n wederkerige samenwerker heeft namelijk morele sentimenten: hij heeft niet graag dat er wordt geprofiteerd van zijn samenwerkende houding. Hierdoor past hij zijn eigen gedrag aan en zal ook niet meer willen samenwerken.
- b. De immigranten worden zo vooraf beoordeeld: de verwachtingen over hun al dan niet coöperatieve gedrag zijn niet op feiten, maar op vooroordelen gebaseerd. Wanneer zij aanvoelen dat de overige bewoners hen wantrouwen en hen niet coöperatief zullen bejegenen, heeft het voor hen ook geen zin meer om zich coöperatief op te stellen. Hierdoor ontstaan gemiste ruilen en is een lagere welvaart het resultaat.
- c. Jansen poogt migranten door 'tit-for-tat'-gedrag tot coöperatief gedrag te brengen. Negatieve externe effecten worden bestraft en positieve externe effecten beloond. Jansen poogt ook het vertrouwen van de andere Nederlanders te vergroten dat migranten niet zullen meeliften op hun inspanningen. Zo worden de 'wij-gerichte' motieven van de Nederlanders met wederkerige motieven beschermd en daarmee het sociale kapitaal (vertrouwen in ethisch gedrag).

Introductieopdracht 2.3: internationale handel

- a. Een simultaan spel, omdat beide spelers tegelijkertijd hun keuze bepalen. Het is niet zo dat de een eerst de keuze van de ander af kan wachten voordat hij zijn beslissing maakt.
- b. 2.000: je hebt je eigen object niet verloren en hebt geen verzendkosten gemaakt, maar wel een object in handen gekregen dat je waardeert met 2.000.
-1.200: je hebt afstand gedaan van een object dat je 1.000 waard was en daar ook nog eens 200 kosten voor moeten maken, zonder daar iets voor terug te krijgen.
- c. Als het klopt dat beide spelers wederkerige drijfveren hebben, dan internaliseert Adam in de cel linksonder de negatieve externe effecten van zijn niet-samenwerken alleen wanneer de ander wel heeft samengewerkt ($2.000 - 2.000 = 0$). Er is sprake van meelifaversie bij Adam. Anderzijds brengt Elinor door verraadaversie het positieve externe effect van haar eigen coöperatieve gedrag in mindering op haar eigen opbrengsten wanneer de ander niet samenwerkt: $-1.200 - 2.000 = -3.200$.
- d. Dit komt door de wederkerige motieven bij beide spelers. Hierdoor gedragen partijen zich conformistisch. Wat ze doen hangt af van de ander. Vanwege verraadaversie werken ze niet graag samen met iemand die ook niet samenwerkt, terwijl je vanwege de meelifaversie het juist vervelend vindt om niet samen te werken met iemand die juist wel samenwerkt. Wat jij zal doen, hangt dus af van (jouw inschatting van) wat de andere speler zal doen.

Opdracht 7: De truckstop

- a. Cruciaal is of op de korte termijn directe voordelen van de halve inzet opwegen tegen de lange termijn indirecte nadelen. Die nadelen bestaan uit het verloren vertrouwen waardoor je de toekomstige voordelen van samenwerken mist.
- b. Als Joerie binnenkort met pensioen gaat, tellen die toekomstige voordelen niet meer en zal hij zich niet meer inspannen. Anja kan hier op anticiperen en op haar beurt zich ook minder inspannen: ze vertrouwt hem niet meer. Anderzijds zal ook Joerie kunnen denken dat Anja denkt dat hij zich niet meer zal inspannen, omdat hij toch op de rand van zijn pensioen staat. En daarom zal hij zich ook maar niet al te veel meer inspannen. Er kan heel makkelijk een negatieve vertrouwensspiraal ontstaan, waardoor er niet meer wordt samengewerkt.
- c. Ze zullen gewoon blijven samenwerken tot het pensioen zolang ze elkaar maar blijven vertrouwen. Hoe langer ze met elkaar samenwerken, hoe meer dat vertrouwen en de onderlinge welwillendheid (wij-gevoel) kan groeien. Ook is het dan waarschijnlijk dat de verraadaversie een kleinere en de meelifaversie juist een grotere rol speelt bij je eigen drijfveren, wat tot gevolg heeft dat je toch graag blijft samenwerken, zeker als je verwacht dat de ander dezelfde drijfveren tegenover jou koestert.
- d. We stellen de kans dat Joerie met volledige kracht samenwerkt op p , en de kans dat hij dat niet doet op $(1 - p)$. Anja zal zichzelf volledig inzetten wanneer de verwachte opbrengst daarvan die van halve inzet voor haar overtreft.
Verwachte opbrengst volledig inzet: $17p + 9(1 - p) \rightarrow 17p + 9 - 9p \rightarrow 8p + 9$.
Verwachte opbrengst halve inzet: $13p + (1 - p)11 \rightarrow 13p + 11 - 11p \rightarrow 2p + 11$.
 $8p + 9 > 2p + 11 \rightarrow 6p > 2 \rightarrow p > 1/3$.
- e. Vertrouwen in de ander vorm je op basis van zijn of haar gedrag. Wanneer Anja merkt dat Joerie steeds met volle inzet aan haar wagen heeft gewerkt, zal ze haar verwachtingen

steeds positief bijstellen over hem en zijn bereidheid tot samenwerken. Bovendien zal ze hierdoor zelf ook gemotiveerd zijn om zich met volledige inzet te wijden aan haar werk aan Joerie's wagen, wat ook Joerie de volgende keer weer extra motiveert et cetera. Er ontstaat een positieve spiraal van samenwerking.

- f. Wanneer de ruil verbroken wordt, lopen zowel Joerie als Anja de hoogste score van 17 voortaan mis. Er is sprake van een gemiste ruil: ook al zou Joerie zijn toekomstige opbrengsten kunnen verbeteren door weer met Anja samen te gaan werken, zijn 'tit-for-tat'-gedrag zal de intrinsiek wederkerige Anja ook doen besluiten om voortaan niet meer met hem samen te werken.

Opdracht 8: Vluchtgedrag en wielermoraal

- a. Alle spelers hebben baat bij eendrachtig samenwerken, omdat de inspanning van de ene speler positieve externe effecten heeft op alle anderen: niet alleen zichzelf, maar ook zijn medevluchters blijven lang in beeld rijden. Maar deze bereidheid tot samenwerking is breekbaar/fragiel wanneer een van de spelers wil meeliften op het coöperatieve gedrag van zijn medevluchters en zijn energie wil sparen voor de 'Prijs van de Strijdlust'. Dit spaargedrag kan besmettelijk zijn, waardoor niemand meer samenwerkt en de vlucht snel zal worden ingelopen.
- b. Eerst is het in ieders welbegrepen eigenbelang om überhaupt een voorsprong op het peloton te behouden en zo dus in beeld te rijden. Daarvoor moet er worden samengewerkt: met meeliftgedrag heb je alleen maar jezelf, omdat je afhankelijk bent van de samenwerking om iets te bereiken wat je in je eentje niet lukt (= voor het peloton uitblijven). Naarmate de finish nadert en de toekomstige voordelen van de samenwerking als groep kleiner worden en de individuele opbrengsten juist steeds groter (want kans op een individuele prijs), zal de prikkel om jezelf te sparen en mee te liften op de inspanningen van de ander juist domineren.
- c. Meeliftgedrag kan via positieve feedback de bereidheid tot samenwerken in zo'n vlucht uithollen. Een ik-gerichte speler maalt alleen om zijn eigen opbrengst en zal dus sneller meeliften. Een wederkerige speler zal zich schuldig voelen over dit meeliftgedrag en het daarom niet doen. Hierdoor heeft zo'n vlucht met louter zulke spelers meer kans van slagen. Maar dan moet er wel daadwerkelijk worden samengewerkt, omdat juist een wederkerig gedreven speler dan feller zal reageren op meeliftgedrag en desnoods de hele vlucht (en daarmee ook zijn eigen kansen) dan maar laat mislukken in plaats van zich nog inspannen.
- d. Bij renners met wederkerige motieven spelen zowel verraadaversie als meeliftaversie een belangrijke rol. Dat maakt dat ze hun acties graag afstemmen op het gedrag van anderen. Wanneer zij alleen al het vermoeden hebben, terecht of niet, dat de andere renners niet samenwerken, zullen ze dat vanwege verraadaversie ook niet doen. Kortom, er moet op voorhand een groot onderling vertrouwen zijn dat iedereen inderdaad zal samenwerken: alleen dan ontstaat door positieve feedback daadwerkelijk samenwerking.
- e. De schok bestaat uit het onverwachte niet-coöperatieve gedrag. De andere teams zullen nu hun verwachtingen aanpassen over de samenwerkingsbereidheid van het team van Hilaire en wellicht niet meer met hen willen samenwerken, vooral omdat ze wederkerige motieven hebben. Hierdoor is het team van Hilaire op termijn dus slechter af, omdat nu de kans op een profijtelijke deelname aan toekomstige vroege vluchten verkeken is. Vandaar de laatste zin van Hilaire.

- f. Het niet-coöperatieve gedrag kan dus besmettelijk uitpakken en lastig ten goede te keren zijn. Hierdoor zullen er wellicht helemaal geen renners meer te porren zijn om een vroege vlucht op te zetten en te onderhouden, wat de populariteit van de sport als geheel schaadt. In de laatste regels van bron 1 wordt namelijk vermeld: 'Er wordt door kijkers en sponsors veel geklaagd dat de eerste uren van een wielervedrennen vaak slaapverwekkend zijn om naar te kijken. Dat er nog iets te beleven valt voor de televisiekijker zou vooral te danken zijn aan de renners die samen een vroege vlucht organiseren.'
- g. Dit is een lastige kwestie om te repareren voor De Gendt. Rosetto geeft aan helemaal klaar te zijn met De Gendt: zijn verwachtingen over zijn toekomstige gedrag zijn erg negatief. Wanneer De Gendt dan ook excuses zal maken, is het goed denkbaar dat Rosetto deze zal interpreteren als een valstrik: hij wil ons verleiden weer samen te werken, zodat hij nog een keer van ons coöperatieve gedrag kan profiteren. Een manier om deze negatieve samenwerkingspiraal te doorbreken is dat De Gendt Rosetto tijdens een volgende vlucht zal moeten helpen, ongevraagd en onverwacht, als een soort van cadeau. Dit zal hij waarschijnlijk vaker dan één keer moeten doen om het vertrouwen terug te kunnen winnen, mocht dat al gebeuren.

Opdracht 9: Een Griekse tragedie

- a. Een schok wil zeggen dat één van de twee spelers zich onverwacht niet langer coöperatief opstelt. In dit geval Griekenland die zich niet aan de afspraken houdt. Door het gerommel met de cijfers, heeft Griekenland zich onbetrouwbaar getoond. Andere samenwerkingspartners zullen nu wel twee keer nadenken voordat ze met Griekenland in zee gaan.
- b. De uitspraken zouden kunnen voortkomen vanuit de verraadaversie die een wederkerige speler eigen is: wanneer een ander, in dit geval de Grieken, zich niet aan een afspraak hebben gehouden, dan vind jij dat ze daar niet zo maar mee weg mogen komen ('tit-for-tat'). Een andere reden kan voor Nederland welbegrepen eigenbelang zijn, met het oog op toekomstige samenwerking met ook andere partners dan Griekenland: men wil graag een reputatie hooghouden van een land dat niet met zich laat sullen.
- c. Door te speculeren op de mogelijkheid van een Griekse exit uit de Eurozone, kan niet alleen de Grieks-Nederlandse relatie op andere vlakken bekoelen ('dit was toch niet de afspraak'), maar ook kan Nederland hierdoor beleggers wantrouwig maken om nog Griekse staatsobligaties te kopen. Wanneer er eenmaal kapitaalverschaffers zullen weigeren nog langer aan de Grieken te lenen, zal dit gedrag door conformisme snel tot een onoplosbaar probleem leiden. De rente wordt hoger op Griekse leningen, waardoor het voor Griekenland moeilijker wordt om op de begroting ruimte te maken voor productieve investeringen die het op termijn mogelijk maken om ook de obligaties terug te betalen. Beleggers zullen dit voorzien en daardoor een nog hogere rente eisen, waardoor het probleem zich in verhevigde vorm voortzet. Omdat Griekenland hierdoor ook niet de aan Nederland beloofde terugbetalingen en/of hervormingen zal kunnen realiseren, zal ook Nederland weer verder teleurgesteld zijn in de Grieken.
- d. Het zou in het welbegrepen (eigen)belang van Nederland kunnen zijn om de Grieken te helpen. Op korte termijn kost dat meer geld, maar op lange termijn bespaart dat mogelijk geld omdat Griekenland zich zo toch economisch kan ontwikkelen en makkelijker kan

terugbetalen. Zeker wanneer bij de Grieken verraadaversie een grote rol speelt, kan het lonen om te blijven investeren in een samenwerkingsrelatie.

Echter, daarmee zou het wel moral hazardgedrag bij de Grieken kunnen uitlokken: wanneer zij denken dat de ander hen wel zal bijspringen, verdwijnt de prikkel om de zaken op orde te krijgen. Maar wanneer zij Griekenland aan haar lot overlaat, zijn de gevolgen voor Nederland zelf misschien ook nadeliger dan wanneer het niet bijspringt.

e. Onderdelen van een argumentatie:

Strategische effecten op....	Harde opstelling t.o.v. de Grieken	Milde opstelling t.o.v. de Grieken
(1) de Griekse regering	Wanneer Nederland niet streng optreedt tegen landen die hun afspraken niet nakomen, is de kans groter dat ze in het vervolg hun afspraken ook niet zullen nakomen (moral hazardgedrag).	We zitten als Nederland en Griekenland nu eenmaal in een Europees traject dat een lange adem vergt. Daarin moet je landen de kans geven om te leren van hun fouten en het vertrouwen te herwinnen.
(2) beleggers in Griekse staatsschuld en rekeninghouders van Griekse banken	Wanneer we de Grieken weg laten komen met hun wanbetalingen, zal in de toekomst niemand meer kapitaal aan Griekenland durven te verschaffen. Daar is Griekenland zelf al helemaal niet bij gebaat.	Kapitaalverschaffers aan Griekenland moeten inzien dat dit nooit zonder risico is. Waarom zou de overheid dit gelopen risico, nu wanbetaling dreigt, helemaal moeten overnemen en moeten doorschuiven naar alle belastingbetalers?
(3) de meerderheid van de Nederlandse burgers	Wij verwachten dat wanneer iemand een afspraak met ons maakt, deze wordt nagekomen. Dat geldt voor burgers onderling, voor burgers en de overheid, en dus ook voor overheden onderling. Als we daaraan gaan morrelen is het einde zoek.	Soms moet je op korte termijn even je verlies nemen om op langere termijn een groter verlies in de toekomst te voorkomen. Als wij nu streng zijn tegenover de Grieken, kan dat voor hen wel eens betekenen dat zij er nooit meer bovenop komen. En dan hebben wij zelf ook niks gewonnen. Laten we de Grieken het vertrouwen geven dat ze leren van hun fouten uit het verleden en deze ook willen herstellen.

Antwoorden hoofdstuk 3: Meer balans

Introductieopdracht 3.1: Werkgever-werknemer

Herinnering uit paragraaf 2.1: De getallen uit de spelboom staan voor duizendtallen.

- Als de werknemer weggaat, dan verdient de werknemer -4.000. Als de werknemer zou blijven, verdient de werkgever 2.000. Het negatieve effect is dus $2.000 - (-4.000) = 6.000$ euro.
- Bij spelboom 2 is de werknemer wederkerig gemotiveerd in plaats van een ik-gerichte motivatie. Hierdoor neemt hij het negatieve externe effect van zijn beslissing mee in zijn uitbetaling. De nieuwe uitbetaling is gelijk aan de oude uitbetaling van 6.000 (in spelboom 1) minus het negatieve externe effect van 6.000 euro.
- Als de werkgever investeert, dan zal de werknemer blijven, want $2 > 0$.
- De werkgever weet dat als hij investeert, de werknemer zal blijven waardoor de uitbetaling voor de werkgever dan ook 2 is. Als hij niet investeert, is zijn uitbetaling 0. Investeren is dus beter ($2 > 0$).
- De welvaart van beide spelers gaat erop vooruit. In spelboom 1 (met ik-gericht motief van werknemer) wordt er niet geïnvesteerd en is de uitbetaling voor beiden 0. In spelboom 2 (met wederkerig motief van de werknemer) is de uitbetaling voor beiden gelijk aan 2.

Opdracht 1: Ultimatum game

- In dat geval zal hij $99 - 1$ voorstellen, omdat hij weet dat beide spelers dan alleen naar hun eigen opbrengst kijken. Speler 1 (de verdeler) heeft zijn eigen opbrengst zo hoog mogelijk gemaakt, terwijl speler 2 dit zal accepteren omdat hij er immers op vooruitgaat.
- Een wederkerige speler werkt mee aan een gelijke verdeling als de andere speler dat ook doet. Als een speler een heel erg ongelijke verdeling maakt, dan werkt de wederkerig gemotiveerde speler hier niet aan mee.
- Als een ik-gerichte speler weet dat de tweede speler wederkerig is, dan weet de eerste speler dat zijn verdeling niet te ongelijk kan zijn, omdat deze anders niet geaccepteerd wordt. Hierdoor zal de eerste speler bij het maken van de verdeling rekening houden met de reactie die zijn verdeling oproept. Omdat de eerste speler wil dat de verdeling geaccepteerd wordt, maakt hij de verdeling niet te ongelijk.

Opdracht 2: Maatschappelijk verantwoord ondernemen

- Vanuit wederkerige of wij-gerichte motieven. Als wij-gerichte consument kijk je dan als consument naar meer dan je eigenbelang en ben je bereid daar een hogere prijs voor te betalen. Wederkerig denken kan ook tot het steunen van maatschappelijk verantwoord ondernemende bedrijven leiden: je beloont graag bedrijven die zich in jouw ogen 'goed' gedragen, terwijl je liever wegblijft bij bedrijven die dat niet doen.
- Ja, bedrijven zouden rekening kunnen houden met de strategische effecten van hun gedrag waardoor MVO een goede keuze kan zijn. Als veel consumenten bereid zijn te betalen voor

MVO, dient een dergelijke manier van ondernemen het lange termijn eigenbelang van de onderneming.

- c. Ja, als de bedrijven niet alleen naar hun eigenbelang kijken maar naar het gezamenlijke belang.
- d. Door asymmetrische informatie weten klanten niet altijd in welke mate bedrijven MVO hoog in het vaandel hebben staan. Als bedrijven wij-gericht zijn en zich dus ethisch gedragen, dan maakt die asymmetrische informatie niet uit (en zullen bedrijven hier geen misbruik van maken door te zeggen dat ze zich als MVO gedragen, terwijl ze dit in werkelijkheid niet doen).
- e. Veel bedrijven zijn actief in competitieve markten. De prijs van het product is dan erg belangrijk. MVO kost vaak extra geld, wat hogere kosten voor het bedrijf betekent dat het MVO hoog in het vaandel heeft staan. Op termijn mag dit dan niet leiden tot verlies, omdat het bedrijf dat MVO heeft dan failliet zal gaan en de niet-MVO bedrijven blijven bestaan. Kijken naar het eigenbelang is dan goed, zodat MVO alleen wordt ingevoerd als het bedrijf ook blijft bestaan.

Opdracht 3: Wat als het klimaatakkoord knapt?

- a. 155 voor de VS in de cel linksonder: niet-beperker VS. Deze geniet +25 milieupbrengsten doordat de andere speler wel schoonmaakt, en ook nog eens 130 overstapopbrengsten. -115 voor VS in de cel rechtsboven. Deze geniet +25 milieupbrengsten doordat de andere speler wel schoonmaakt, maar kent een negatieve opbrengst van -140 door overstapeffecten.
- b. De rest van de wereld heeft een dominante strategie beperken: ongeacht wat de VS doet, voor haar is de opbrengst het hoogst wanneer zij zelf wel beperkt ($190 > 175$ en $-95 > -100$).
- c. Omdat de speler 'Rest van de wereld' hecht aan balans, werkt ze niet graag meer als enige samen (verraadaversie). Dus wanneer de VS met het verdrag breekt, brengt het externe effect dat ze door haar eigen samenwerking veroorzaakt voor 'breker' de VS op haar eigen opbrengst in mindering: $-95 - (155 - -50) = -95 - 205 = -300$
- d. In deze situatie weet de VS dat de Rest wel 'tit-for-tat' zal spelen wanneer er gebroken wordt met het verdrag: immers $100 > -300$ voor Rest. Deze dreiging heeft een strategisch effect op de VS die overweegt om te breken met het verdrag: omdat de verwachte eigen opbrengsten hiervoor nu een stuk lager zijn, is het in het welbegrepen eigenbelang om je te blijven beperken volgens het verdrag. In dat geval zal de Rest zich namelijk ook blijven beperken en dit levert de VS een uitkomst van +150 op, die groter is dan -50 wanneer ze het initiatief neemt te breken.
- e. De VS zal dan anticiperen op het 'tit-for-tat'-gedrag van de rest van de wereld: wanneer de VS zal breken, weet het dat Europa zal volgen, en dan is de VS zelf ook slechter af. Maar dan moet de rest van de wereld zich wel kunnen binden aan dit conformistische gedrag en dat is lastig als je wij-gerichte motieven hebt. In dat geval weeg je de belangen net zo zwaar mee als je eigen belangen, en zou je er minder moeite mee hebben dat de VS meelift op jouw inspanningen. Als de VS weet dat jij er zo over denkt, zal het hier gebruik van maken en breken met het verdrag.

Introductieopdracht 3.2: Vakantiestress in Lyon

- a. Wederkerig gedreven spelers hechten aan balans. Ze willen dat niet-samenwerkers worden gestraft voor dit gedrag, omdat ze zelf wél hebben samengewerkt. Ook moet worden voorkomen dat dit niet-coöperatieve gedrag besmettelijk wordt (conformisme): het moet onaantrekkelijk worden om dit gedrag zelf over te gaan nemen.
- b. Ja, het kan voor de clubleiding lastig zijn om een belangrijke speler te bestraffen, met het risico op een arbeidsconflict waardoor de club uiteindelijk zelf slechter af is. Bij het Samaritaanse dilemma gaat het erom dat het in je eigenbelang is 'tit-for-tat' te spelen, maar je dit uiteindelijk niet doet. Misschien blijkt, zie de antwoorden van vraag a, dat het in het welbegrepen lange termijn eigenbelang van Lyon is om Memphis toch te straffen, maar zullen ze vanwege persoonlijke redenen (het is nooit leuk om 'hard' te moeten zijn tegen iemand die je persoonlijk misschien graag mag) of een verkeerde taxatie van de gevolgen op lange termijn, toch twijfelen om over te gaan tot bestraffing.
- c. Wanneer Memphis inderdaad een wederkerige speler is én een goede reden had om zonder reden weg te blijven (telefoon leeg, ontvoerd), zal ook hij hechten aan balans. Wanneer hij dus onterecht zou worden gestraft, zou dat buitengewoon onrechtvaardig op hem overkomen (verraadaversie) en de relatie tussen speler en club ernstig verzieken. Zeker wanneer er door het driejarige contract nog een lange termijnperspectief van wederzijds voordelige samenwerking in het verschieft lag, is het extra riskant om snel over te gaan tot een boete.
- d. *(Let op: Hier gaat het in de vraagstelling over Louis, terwijl het eigenlijk Esther was die nog aan het woord was).* Door het vrij verkeer van goederen en diensten is het makkelijker voor clubs om nieuwe spelers aan te trekken en ook om huidige spelers te verkopen. Hierdoor is het lastig om een vertrouwensband en een wij-gevoel op te bouwen die nodig is voor samenwerking: als club weet je niet of een speler waar je in investeert niet snel zal vertrekken, als speler weet je niet of een club waar je veel in investeert je niet snel zal vervangen door een nieuwe speler.
- e. Formele regels worden minder belangrijk omdat spelers in theorie makkelijk een nieuwe club zullen vinden wanneer de relatie met de club verziekt is. Echter, de angst om vervangen te worden door een nieuwe, minder lastige speler kan ook een prikkel zijn om je minder ikericht te gedragen. Inwisselbaarheid (concurrentie) kan dus een alternatieve manier zijn om ethisch gedrag af te dwingen.

Opdracht 4: Gerechtigheidsstaferelen

- a. Om de samenwerkingsmoraal binnen een gemeenschap hoog te houden, moet het idee leven dat berovers/meelifters worden bestraft (harde instituties). Daarvoor is het van belang dat de mensen die met het straffen belast zijn, zelf ethisch handelen: integer zijn, niet omkoopbaar (zachte instituties).
- b. Degene die beroofd is, heeft een welvaartsverlies geleden door de roof en ziet dat niet gecompenseerd. Anderen zien dat diefstal kan lonen: je kunt je straf afkopen. Hierdoor wordt de samenwerkingsmoraal uitgehold: nu blijkt diefstal in combinatie met het afkopen van je straf zelf als verdienmodel lucratief geworden en dus wellicht een aantrekkelijk beroepsperspectief. Ook diegenen die niet dit pad willen bewandelen, zullen minder gaan

samenwerking/zich inspannen uit angst om daarvan toch beroofd te worden en dus zelf niet te kunnen genieten van datgene waar eerst eigen inspanning voor nodig was.

- c. Zo'n rechter kan misschien, omdat hij degene die hij moet straffen goed kent of er op een andere wijze mee sympathiseert, terughoudend zijn om hard in te grijpen. Of erger nog: toch wel erg in de verleiding komen om een aanbod van de berover om zijn straf in het geheim af te kopen, aan te nemen. Door op het schilderij te zien hoe belangrijk onpartijdige rechtspraak is, kunnen de nadelen van dit gedrag hem helderder op het netvlies staan en zo wellicht sturen richting de voor de groep op termijn beste beslissing: het bestraffen van rovers en meelifters en zo voorkomen dat de samenwerkingsmoraal op termijn wordt uitgehold.
- d. Beiden stellen hiermee een norm: wanneer een bestuurder onkreukbaar is, is het legitiem om hem hard aan te pakken. Zeker wanneer deze boodschap in het openbaar en vaak en met veel luister wordt verkondigd, heeft de machthebber een reputatie te verliezen wanneer hij zich zelf corrupt zou gedragen. Verdient hij dan namelijk niet dezelfde straf als Sisamnes op het schilderij?
- e. Door te laten zien dat je als machthebber gericht bent op het welbegrepen groepsbelang in plaats van het eigenbelang, geef je de bevolking het vertrouwen dat zij zich zonder angst voor roof economisch kunnen inspannen. Zo'n florierende economie maakt die vorst op termijn ook sterker, omdat hij bijvoorbeeld een bredere belastingbasis/minder tot opstand genegen bevolking tot zijn beschikking heeft.

Opdracht 5: De staalmeesters

- a. De fraudeur zelf behaalt een voordeel, omdat hij ook inferieur laken duur kan verkopen als hoogwaardig laken. Hij kan meeliften op de goede reputatie van het gilde. Echter, wanneer zijn bedrog uitkomt, zullen lakenkopers niet alleen niet meer bij hem willen kopen, maar ook alle andere lakenkooplieden extra wantrouwen.
- b. Het drie dagen in de week laten keuren van de lakens betekent op korte termijn een grote kostenpost: deze waardijns hadden in die tijd ook zelf waardevolle laken kunnen produceren. Echter, wanneer frauderende lakenproducenten niet worden gestraft, kan dit leiden tot besmetting van berovingsgedrag en de uitholling van de goedwillende leden om nog lid te blijven van het gilde. Ook wordt zo voorkomen dat klanten hun laken liever uit een andere stad betrekken, zoals Leiden of Haarlem.
- c. Vaak zijn producten zo complex geproduceerd (bijvoorbeeld de computer waarop deze tekst is getypt) dat het voor een leek (= de koper) lastig is om over voldoende informatie te beschikken om te kunnen beoordelen of hij waar voor zijn of haar geld krijgt. Ook bij minder technologisch geavanceerde producten, zoals een slagroomtaart, is het voor de consument op voorhand lastig om dit in te schatten: hij ziet er lekker uit, maar is hij het ook? De verkoper heeft deze informatie wel, maar deze kan dan weer onethisch handelen en zo de koper beroven. Een onpartijdige keuringscommissie kan dit informatieprobleem wegnemen, waardoor de producent klandizie blijft behouden: hij loopt namelijk het gevaar dat een paar kwaadwillende collega's alle kopers zo wantrouwig maken, dat ze helemaal bij niemand meer een soortgelijk product durven te kopen.
- d. De lakenproducenten en consumenten hebben zo minder snel het gevoel dat er één bepaald type fraudeur misschien anders behandeld wordt dan iemand anders. Wanneer dit gevaar

dreigt, kan dit gecorrigeerd worden door een van de andere waardijns. Gelijke gevallen worden gelijk behandeld, ongeacht afkomst, geloof of vriendschapsbanden tussen keurder en gekeurde.

Opdracht 6: Meeliftgedrag ingedamd

- a. Beddinghuizen (BH) zal nu rekening moeten houden met het strategisch effect van haar eigen gedrag en het aan balans hechtende Damburg (DB). Via achterwaartse inductie anticipeert BH hierop, door voor 'meewerken' te kiezen. Zo zorgt het voor de hoogst mogelijke maximale opbrengst voor zichzelf ($40 > 0$), gegeven het feit dat Damburg ook nog moet kiezen. En in de bovenste helft van de boom voor die plaats geldt dat $120 > 0$ en $0 > -30$.
- b. Door haar positie ná BH kan DB die speler in potentie bestraffen, maar ook beroven. De mogelijkheid van bestraffen disciplineert BH: wanneer het zou geloven dat DB te week/wijgericht is om hard in te grijpen, zal ze toch niet gaan schoonmaken: ze lift mee in de verwachting er mee weg te komen.
Maar DB moet BH ook kunnen verleiden om mee te werken, met name door geloofwaardig te maken dat het niet zélf zal profiteren van een eerste, coöperatieve stap van DB. Een ikericht DB zou namelijk zelf niet meer schoonmaken als het zou zien dat BH dat vóór hem al gedaan heeft.
- c. We zien hier we de zwakste partij (de partij met intrinsiek wederkerigheid) een sterkere positie moeten geven om de meelifters gericht te straffen. Het kan nu geloofwaardig dreigen met straf, terwijl dat in een simultaan spel niet mogelijk was en hij zichzelf ook niet-coöperatief ging gedragen om maar te vermijden dat hij een loer gedraaid zou worden door zijn tegenspeler.

Introductieopdracht 3.3: Een werkstuk

- a. Anna weet dat Ben niets gedaan heeft, maar weet niet waarom Ben niets gedaan heeft.
- b. Anna ziet dat Ben niets doet, waardoor zij ook niets zal doen omdat zij hecht aan balans (zij doet wat als Ben ook wat doet en zij doet niets als Ben niets doet).
- c. Ben ziet de reactie van Anna, waardoor hij - vanwege hetzelfde wederkerige motief - ook niets meer zal doen.
- d. In dit geval leidt een misverstand ertoe dat beiden al het werk uit hun handen laten vallen en geen vertrouwen meer hebben in de samenwerking: er wordt helemaal niets meer gedaan aan het werkstuk.
- e. Charlotte zou haar deel kunnen doen, zodat Anna en Ben allebei zien dat zij te vertrouwen is, waardoor Anna en Ben uit een wederkerig motief ook hun deel zullen doen waardoor het werkstuk toch gemaakt wordt.

Opdracht 7: De eigenschappen van een leider

- De leider zal er alleen voor kiezen om te investeren indien diegene verwacht dat de investering wel leidt tot een rendement. Dat wil zeggen: de samenwerkingspartners moeten vervolgens ook hun bijdrage doen nadat de leider zijn bijdrage heeft gedaan. De leider moet er dus op kunnen vertrouwen dat de andere samenwerkingspartners wederkerig of wij-gericht zijn ten opzichte van hem of haar.
- Charlotte moet ook slim zijn en voldoende vooruit kijken. Zij moet zich niet door het huidige niet-coöperatieve gedrag van anderen laten verleiden tot 'tit-for-tat'-gedrag. In plaats zich te conformeren aan het niet-coöperatieve gedrag van anderen, moet de leider de strategische effecten van het eigen coöperatieve gedrag rationeel doordenken en inbeelden. Dit geeft de leider Charlotte de moed om tegen het gedrag van de rest van de kudde in te gaan.
- Ook haar subjectieve tijdsvoorkeur is van belang. Hoe geduldiger de leider is, hoe meer waarde de leider hecht aan de opbrengsten op de langere termijn en bereid is op de korte termijn kosten te incasseren.
- Zelfbinding is een risicovolle strategie. Je kunt hierdoor spekkoper zijn als de anderen daarop reageren door ook samen te werken. Maar je stelt jezelf hierdoor wel kwetsbaar op: als de anderen zich als uitvreter blijken te gedragen, leid jij verlies (verraadaversie). Niet investeren in de samenwerking biedt meer zekerheid: je voorkomt het neerwaartse kredietrisico. Anderen vertrouwen schenken is dus een risicovolle strategie: tegenover het mogelijke voordeel van duurzame samenwerking staat het risico van afgewezen worden.
- Omdat wij-gerichte spelers een investering van de leider altijd zullen beantwoorden en dit bij wederkerige spelers niet altijd zeker is. De verraadaversie zal dus leiden tot een lagere investeringsbereidheid.

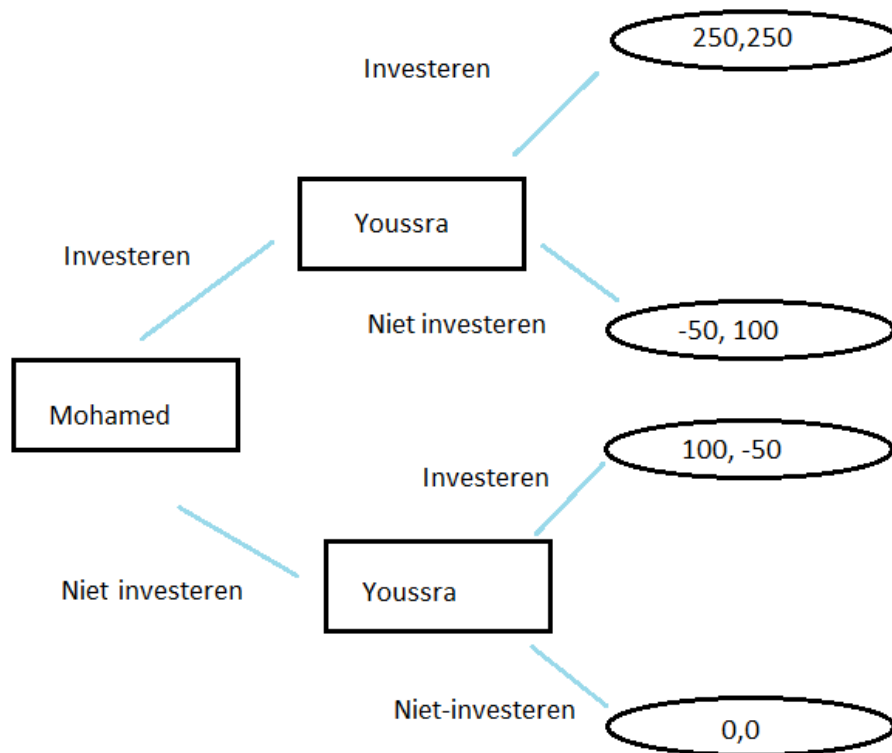
Opdracht 8: Parkeerprobleem?

- Er ontstaan schaalvoordelen, zowel aan de kosten- als de opbrengstenkant van een extra garage. Zo kun je op sommige kosten besparen bij de aanleg van de tweede garage (bijvoorbeeld leereffecten, efficiënter benutten kapitaalgoederen bij de bouw). Ook zullen er meer klanten op de bedrijven afkomen bij de bouw van de tweede garage dan bij de eerste, omdat door deze extra parkeercapaciteit bezoekers niet meer het gevoel zullen hebben dat ze het risico hebben dat er geen plek meer is. Wellicht hadden ze dat bij de eerste garage nog wel.
-

	Youssra		
Mohamed		Investeren	Niet investeren
	Investeren	250,250	-50,100
	Niet investeren	100,-50	0,0

Verklaring getallen in de cellen:

- $250 = 400$ (opbrengsten van beiden investeren) - 150 (kosten individuele investering)
  - $100 = 100$ (opbrengsten van de investering van de ander) - 0 (kosten zelf niet investeren)
  - $-50 = 100$ (opbrengsten zelf als enige investeren) - 150 (kosten zelf als enige investeren)
- c. Er zijn nu twee Nash-evenwichten waarvan een Nash-evenwicht $(250, 250)$ duidelijk beter is dan de andere $(0, 0)$.
- d. Als Mohamed investeert in de parkeergarage, maakt hij verzonken kosten. Deze kosten kan hij op geen enkele andere manier terugverdienen behalve wanneer Yousra ook zal investeren. Hierdoor geeft hij een geloofwaardig signaal af aan Yousra: hij wil haar angst om als enige te investeren wegnemen door zelf alvast te laten zien dat hij dat ook zal doen.
- e.

Uit de spelboom blijkt dat wanneer Mohamed als eerste investeert, hij voor Yousra nog slechts de twee opties bovenin openhoudt. Zijn kan haar opbrengst dan maximaliseren door ook te investeren: $250 > 100$.

Opdracht 9: Europese Centrale Bank (ECB) herstelt vertrouwen

- a. Hij loopt het risico dat het geleende geld niet terug wordt betaald. Als de ECB hierdoor in de problemen komt, zullen de andere Europese overheden de ECB moeten helpen.
- b. De uitspraak van Draghi zorgt ervoor dat beleggers en spaarders weer vertrouwen krijgen waardoor het financiële systeem weer op gang komt. Zij halen hun geld niet meer weg bij de zuidelijke banken.
- c. In dat geval hadden de financiële markten niet meer gefunctioneerd. Spaarders hadden hun geld weggehaald bij de bank en beleggers hadden geen geld meer uitgeleend aan Europese overheden.
- d. De ECB is onafhankelijk en heeft als opdracht om de geloofwaardigheid van de euro te garanderen. Bovendien heeft het de mogelijkheid tot in theorie onbeperkte geldschepping, waarmee het krediet ook kan worden gecreëerd dat nodig is om 'whatever it takes' te doen om de zwakke banken te steunen.
- e. Andere Europese landen willen de Zuid-Europese landen alleen structureel helpen als zij zich allemaal voldoende verbonden voelen met de euro. Ook zijn zij natuurlijk beducht op moral hazardgedrag bij een volgende crisis: wanneer we uiteindelijk toch worden gered door de ECB, welke prikkel hebben we dan om voorzichtig te werk te gaan als zwak land? Een wij-gevoel kan dit gevoelde risico op moral hazard wegnemen bij de kredietverschaffers: iemand om wie je geeft, ga je niet laten opdraaien voor jouw roekeloze gedrag.

Lesplanning

Het keuzekatern Economie en ethiek is te behandelen in twaalf lessen, inclusief toets. Hieronder ziet u een schema voor de lesplanning, waarbij geldt dat er ongeveer een paragraaf per les kan worden gedaan. Per les ziet u ook suggesties voor aanvullende lesmateriaal, waarbij vooral gebruik is gemaakt van de ‘Econoom aan het woord’-video’s van Mejudice.¹ Per paragraaf is aangegeven hoe het thema van deze video aansluit bij de introductie, theorie of afzonderlijke opdrachten. Kijkvragen die de docent aan zijn leerlingen kan stellen bij een video zijn:

- Wat is de hoofdboodschap van de econoom uit de video?
- Welke economische concepten uit het katern spelen een rol in de video?
- Welke nieuwe economische concepten of contexten komen in de video aan bod?
- Wat zijn de sterke en zwakke punten van de hoofdboodschap van de econoom uit de video?

Les	§	Onderwerp	Aanvullend lesmateriaal (video)	URL
1	1.1	Drijfveren		
		Introductie op het thema:	Adam Grant: Ben jij een geveer of een nemer?	https://www.ted.com/talks/adam_grant_are_you_a_giver_or_a_taker?language=en
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Bruno Frey over het geluksgevoel	http://www.mejudice.nl/video/detail/bruno-frey-over-het-geluksgevoel
			Gerrit Zalm over gedrag en cultuur	http://www.mejudice.nl/video/detail/gerrit-zalm-over-gedrag-en-cultuur
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		
		<i>Opdracht 1: Pech onderweg</i>	Matthias Sutter over wedijver van mannen en vrouwen	http://www.mejudice.nl/video/detail/matthias-sutter-over-wedijver-van-mannen-en-vrouwen
		<i>Opdracht 2: Een handje helpen?!</i>	Koen Frenken over de economie van delen	http://www.mejudice.nl/video/detail/koen-frenken-over-de-economie-van-delen

¹ Me Judice is een onafhankelijk discussieforum met als doel het debat onder economen te stimuleren. Economen worden uitgenodigd om te schrijven over onderwerpen die het publieke belang raken. De lezer of auteur kan zowel een leek zijn met interesse in economische vraagstukken, als een beleidseconoom bij overheid of bedrijfsleven, of een academicus. Bron: <http://www.mejudice.nl/over-ons>

		<i>Opdracht 3: 'Geven ten behoeve van wie?'</i>	Henk Smid over anonieme nierdonatie bij leven	http://www.mejudice.nl/video/detail/henk-smid-over-anonieme-nierdonatie-bij-leven
2	1.2	Drijfveren en speltheorie		
		Introductie op het thema:	Sam Bowles over prikkels en moraliteit	http://www.mejudice.nl/video/detail/sam-bowles-over-prikkels-en-moraliteit
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Barbara Baarsma over de koopman en de dominee	http://www.mejudice.nl/video/detail/barbara-baarsma-over-de-koopman-en-de-dominee
			Eric van Damme over marktwerking en publiek belang	http://www.mejudice.nl/video/detail/eric-van-damme-over-marktwerking-en-publiek-belang-in-de-preadviezen-kvs
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		
		<i>Opdracht 4: Verplicht zitten tijdens concerten</i>	John List over normen en prikkels	http://www.mejudice.nl/video/detail/john-list-over-normen-en-prikkels
		<i>Opdracht 5: Open source</i>	Andrew van de Ven over de infrastructuur rond innovaties	http://www.mejudice.nl/video/detail/andrew-van-de-ven-over-de-infrastructuur-rond-innovaties
		<i>Opdracht 6: Belastingparadijs Nederland</i>	Ron Davies: Het ware probleem van belastingtrucs	https://www.youtube.com/watch?v=4OQ23U5FwhA
3	1.3	Ethiek en welvaart		
		Introductie op het thema:	Adrian de Groot Ruiz over een 'true price'	http://www.mejudice.nl/video/detail/adrian-de-groot-ruiz-over-een-true-price
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Dirk Bezemer over het goede leven	http://www.mejudice.nl/video/detail/dirk-bezemer-over-het-goede-leven
			Erik Stam over de ondernemersparadox	http://www.mejudice.nl/video/detail/erik-stam-over-de-ondernemersparadox
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		

		<i>Opdracht 7: Het keurmerk</i>	Marcel Smits over regels en gedrag	http://www.mejudice.nl/video/detail/marcel-smits-over-regels-en-gedrag
		<i>Opdracht 8: Harde of zachte landing?</i>	Jan Luiten van Zanden over het poldermodel	http://www.mejudice.nl/video/detail/jan-luiten-van-zanden-over-het-poldermodel
		<i>Opdracht 9: Uitgevist</i>	Roel in 't Veld over duurzaamheid en Governance	http://www.mejudice.nl/video/detail/roel-in-t-veld-over-duurzaamheid-en-governance
4	2.1	Gebrek aan vertrouwen in een sequentieel spel		
		Introductie op het thema:	Ton Wilthagen over de arbeidsmarkt	http://www.mejudice.nl/video/detail/ton-wilthagen-over-de-arbeidsmarkt
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Mirjam van Praag over teams en innovatie	http://www.mejudice.nl/video/detail/mirjam-van-praag-over-teams-en-innovatie
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		
		<i>Opdracht 1: Airbnb</i>	Richard Baldwin over de noodzaak van ontmoetingen	http://www.mejudice.nl/video/detail/richard-baldwin-over-de-noodzaak-van-ontmoetingen
		<i>Opdracht 2: Jeugdopleiding</i>	Tjalle van der Burg over economie in het voetbal	http://www.mejudice.nl/video/detail/tjalle-van-der-burg-over-economie-in-het-voetbal
		<i>Opdracht 3: 'Knieoperatie meestal onnodig'</i>	Jan Boone over decentralisatie in de zorg	http://www.mejudice.nl/video/detail/jan-boone-over-decentralisatie-in-de-zorg
5	2.2	Ik-gerichte en intrinsiek wederkerige spelers		
		Introductie op het thema:	Esther-Mirjam Sent over Nobelprijs voor Economie (Ostrom)	http://www.mejudice.nl/video/detail/esthermirjam-sent-over-nobelprijs-voor-economie
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Richard Wilkinson over ongelijkheid in inkomen	http://www.mejudice.nl/video/detail/richard-wilkinson-over-ongelijkheid-in-inkomen

		Rintaro Tamaki over duurzame groei	http://www.mejudice.nl/video/detail/rintaro-tamaki-over-duurzame-groei
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:	
		<i>Opdracht 4: Sociaal vangnet</i>	Jan Bouwens over inkomensprikkels en fraude http://www.mejudice.nl/video/detail/jan-bouwens-over-inkomensprikkels-en-fraude
		<i>Opdracht 5: Meeliftgedrag aan het Malenmeer</i>	Maurits Groen over een hinkstapsprong in duurzaamheid http://www.mejudice.nl/video/detail/maurits-groen-over-een-hinkstapsprong-in-duurzaamheid
		<i>Opdracht 6: Burgerperspectieven immigratie</i>	Jan van Ours over de arbeidsmarkt van niet-westerse allochtonen http://www.mejudice.nl/video/detail/jan-van-ours-over-de-arbeidsmarkt-van-nietwesterse-allochtonen
6	2.3	Meerdere intrinsiek wederkerige spelers	
		Introductie op het thema:	Roberto Galbiati over criminaliteit en prikkels http://www.mejudice.nl/video/detail/roberto-galbiati-over-criminaliteit-en-prikkels
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	George Loewenstein: a change of mind (emoties en klimaat) http://www.mejudice.nl/video/detail/george-loewenstein-a-change-of-mind
			Ed Glaeser over de toekomst van steden http://www.mejudice.nl/video/detail/ed-glaeser-over-de-toekomst-van-steden
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:	
		<i>Opdracht 7: De truckstop</i>	Bert van Wee over ethiek en transport http://www.mejudice.nl/video/detail/bert-van-wee-over-ethiek-en-transport
		<i>Opdracht 8: Vluchtgedrag en wielermoraal</i>	Mirjam van Praag over teams en innovatie http://www.mejudice.nl/video/detail/mirjam-van-praag-over-teams-en-innovatie
		<i>Opdracht 9: Een Griekse tragedie</i>	Lex Hoogduin over géén begrotingsunie http://www.mejudice.nl/video/detail/lex-hoogduin-over-geen-begrotingsunie

7	3.1	Moraliteit als zelfbinding		
		Introductie op het thema:	Dik Degenkamp over codes en zelfregulering	http://www.mejudice.nl/video/detail/dik-degenkamp-over-codes-en-zelfregulering
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Jaap van Duijn over de economie uit balans	http://www.mejudice.nl/video/detail/jaap-van-duijn-over-de-economie-uit-balans
			Diane Griffioen over duurzaam beleggen	http://www.mejudice.nl/video/detail/diane-griffioen-over-duurzaam-beleggen
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		
		<i>Opdracht 1: Ultimatum game</i>	Chris de Groot over de bonusbeperking	http://www.mejudice.nl/video/detail/chris-de-groot-over-de-bonusbeperking
		<i>Opdracht 2: Maatschappelijk verantwoord ondernemen</i>	Johan Graafland over maatschappelijk verantwoord ondernemen	http://www.mejudice.nl/video/detail/johan-graafland-over-maatschappelijk-verantwoord-ondernemen
		<i>Opdracht 3: Wat als het klimaatakkoord knapt?</i>	Paul de Grauwe over de limieten van de markt	http://www.mejudice.nl/video/detail/paul-de-grauwe-over-de-limieten-van-de-markt
8	3.2	Onpartijdige leiders disciplineren		
		Introductie op het thema:	Dan Ariely over de sluier van onwetendheid	http://www.mejudice.nl/video/detail/dan-ariely-over-de-sluier-van-onwetendheid
		Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Daron Acemoglu over democratie en groei	http://www.mejudice.nl/video/detail/daron-acemoglu-over-democratie-en-groei
			Martin Ravallion over de economie van armoede	http://www.mejudice.nl/video/detail/martin-ravallion-over-de-economie-van-armoede
		Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		

	<i>Opdracht 4: Gerechtigheidsstaferelen</i>	Michel van Hulten over corruptie in Nederland	http://www.mejudice.nl/video/detail/michel-van-hulten-over-corruptie-in-nederland
	<i>Opdracht 5: De staalmeesters</i>	Arnt Mein over de bestuurlijke boetes van AFM en DNB	http://www.mejudice.nl/video/detail/arnt-mein-over-de-bestuurlijke-boetes-van-afm-en-dnb
	<i>Opdracht 6: Meeliftgedrag ingedamd</i>	Edward Glaeser over de politiek van steden	http://www.mejudice.nl/video/detail/edward-glaeser-over-de-politiek-van-steden
9	3.3	Stabiliseren van vertrouwen	
	Introductie op het thema:	Joe Stiglitz over voorspoed in de EU	http://www.mejudice.nl/video/detail/joe-stiglitz-over-voorspoed-in-de-eu
	Verdieping en/of verbreding bij de theorie:	Sonja Bekker over het sociaal beleid van de EU	http://www.mejudice.nl/video/detail/wim-boonstra-over-eurobonds
		Barry Weingast over de 'violence trap'	http://www.mejudice.nl/video/detail/barry-weingast-over-de-violence-trap
	Verdieping en/of verbreding bij de (transfer)opgaven:		http://www.mejudice.nl/video/detail/sonja-bekker-over-het-sociaal-beleid-van-de-eu
	<i>Opdracht 7: De eigenschappen van een leider</i>	Wim Boonstra over eurobonds	http://www.mejudice.nl/video/detail/wim-boonstra-over-eurobonds
	<i>Opdracht 8: Parkeerprobleem?</i>	Ben Vollaard over inbraakpreventie	http://www.mejudice.nl/video/detail/ben-vollaard-over-inbraakpreventie
	<i>Opdracht 9: Europese Centrale Bank (ECB) herstelt vertrouwen</i>	Christopher Sims over de EU en Griekenland	http://www.mejudice.nl/video/detail/christopher-sims-over-de-eu-en-griekenland
10	Afsluitende opdrachten		
11	Uitloop		
12	Toetsing	Voor suggesties, zie opdrachtenbank	

Literatuursuggesties voor verdieping en verbreding

Hieronder wordt een overzicht gepresenteerd van literatuur dat kan helpen om vakinhoudelijk en vakdidactisch nog meer uit dit keuzekatern Economie en ethiek te halen.

<i>Economie filosofisch bekeken (hele katern)</i>	
	Achterhuis, H., & Koning, N. (2014). <i>De kunst van het vreedzaam vechten</i> . Amsterdam: Lemniscaat.
	Benammar, K. (2013). <i>Denken over geld en waarde. 23 sleutelteksten</i> . Amsterdam: Parresia.
	Bowles, S. (2006). <i>Microeconomics. Behavior, institutions and Evolution</i> . Princeton : Princeton University Press.
	Canoy, M. (2013). <i>De triple A econoom. Voorbij cijfers en cynisme</i> . Amsterdam: Boom.
	Graafland, J. (2007). <i>Het oog van de naald. Over de markt, geluk en solidariteit</i> . Kampen: Ten Have.
	Haring, B. (2016). <i>Waarom cola duurder is dan melk. Een filosoof over economische zaken</i> . Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
	Jong, E. de. (2002). <i>Markt en waarden</i> . Nijmegen: Valkhof Pers.
	Jong, E. de. (2011). <i>Wat zegt de crisis over onze moraal? Economie en verantwoordelijkheid</i> . Nijmegen: Valkhof Pers.
	Sandel, M. (2012). <i>Niet alles is te koop. De morele grenzen van marktwerking</i> . Utrecht: Ten Have.
	Sedlacek, T. (2012). <i>De economie van goed en kwaad. De zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street</i> . Schiedam: Scriptum.
	Verbrugge, A., Buijs, G., & Baardewijk, J. v. (2018). <i>Het goede leven en de vrije markt. Een cultuurfilosofische analyse</i> . Rotterdam: Lemniscaat.
<i>Speltheorie (hele katern)</i>	
	Rietveld, H. (2017). Intuïtieve technieken van speltheorie. Een economisch georiënteerde inleiding in de kwantitatieve analyse van strategische beslissingen. Raalte: A&W uitgeverij.
	Tadelis, S. (2013). <i>Game Theory. An introduction</i> . Princeton: Princeton University Press.

De economische mens en zijn drijfveren (H1)	
	Akerlof, G., & Schiller, R. (2009). <i>Animal Spirits. Hoe instincten in de mens de economie sturen.</i> Amsterdam/Antwerpen: Business Contact.
	Akerlof, R., & Kranton, R. E. (2011). <i>Identity Economics. How Our Identities Shape Our Work, Wages, and Well-Being.</i> Princeton: Princeton University Press.
	Bruni, L. (2012). <i>The wound and the blessing. Economics, relationships and happiness.</i> New City Press.
	Camerer, C. F., & Fehr, E. (2006). When does economic man dominate social behavior? <i>Science</i> , 47-52.
	Frank, R. H., Gilovich, T., & Regan, D. T. (1993). Does Studying Economics Inhibit Cooperation? <i>Journal of Economic Perspectives</i> , 159-171.
	Grant, A. (2013). <i>Geven en Nemen. De verborgen dynamiek van succes.</i> Amsterdam: Balans.
	Grauwe, P. d. (2014). <i>De limieten van de markt.</i> Terra-Lannoo.
	Haegens, K. (2015). <i>De grootste show op aarde. De mythe van de markteconomie.</i> Amsterdam : Ambo Anthos.
	Linssen, J. (2019). <i>Hebzucht. Een filosofische geschiedenis van de inheligheid.</i> Vantilt: Nijmegen.
	Noord, M. d., & Schooten, K. v. (2014). <i>Ik geef om jou. Naasteliefde door de eeuwen heen.</i> WBooks/ Catharijneconvent.
	Ridley, M. (1997). <i>De oorsprong van de moraal.</i> Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
	Ridley, M. (2010). <i>De rationele optimist.</i> Amsterdam: Contact.
	Smith, A. (1749 / 2018). <i>Theorie van de morele gevoelens.</i> AW Uitgevers.
Economisch succes en falen: harde en zachte instituties (H2, H3)	
	Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). <i>Waarom sommige landen rijk zijn en andere arm.</i> Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
	Bavel, B. v. (2018). <i>De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan.</i> Utrecht: Spectrum.
	Diamond, J. (2006). <i>Paarden, zwaarden & ziektekiemen. De ongelijkheid in de wereld verklaard.</i> Utrecht: Spectrum.

Diamond, J. (2013). <i>Ondergang. Waarom zijn sommige beschavingen verdwenen en hoe kan de onze haar ondergang voorkomen?</i> Houten: Spectrum.
Fukuyama, F. (1995). <i>Welvaart. De grondslagen van het economisch handelen.</i> Amsterdam/Antwerpen: Contact.
Graafland, J. (2007). <i>Het oog van de naald. Over de markt, geluk en solidariteit.</i> Kampen: Ten Have.
Hezewijk, J. v. (2018). <i>Superrijk in de lage landen.</i> Amsterdam: Prometheus.
Klundert, T. v. (2005). <i>Markten, instituties en macht.</i> Utrecht: Lemma.
Landes, D. S. (1998). <i>Arm en Rijk. Waarom werd het westen rijk en bleven andere landen arm? .</i> Utrecht: Het Spectrum.
Prak, M., & Luijten van Zanden, J. (2013). <i>Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1000-2000.</i> Amsterdam: Bert Bakker.
Seabright, P. (2010). <i>The company of strangers. A natural history of economic life.</i> Princeton University Press: Princeton.
Smith, A. (1776/2019). <i>De welvaart van landen.</i> Amsterdam: Boom Filosofie.
Staveren, I. v. (2016). <i>Wat wij kunnen leren van economen die (bijna) niemand meer leest.</i> Amsterdam: Boom.
Strathern, P. (2002). <i>Dr. Strangeloves spel.</i> Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
Teulings, C. (2018). <i>Over de dijken. Tien jaar na het uitbreken van de financiële crisis.</i> Amsterdam: Prometheus.
Teulings, C., Bovenberg, L., & Van Dalen, H. (2005). <i>De cirkel van goede intenties. De economie van het publieke belang.</i> Amsterdam: Amsterdam University Press.
Tirole, J. (2019). <i>Economics for the common good.</i> Princeton: Princeton University Press.